

956767
УД
К 89

Олександр Кривошій

БАТЬКОЇ ЧОБОТИ

40
K 89

Олександр Кривоший

БАТЬКОВІ ЧОБОТИ

Оповідання, новели, публіцистика

956767

*big
автора*

X

Запорізька обласна
бібліотека
ім. О.М.Горького

„Просвіта”
Запоріжжя
2010

УДК 821.161.2-32
ББК 84 (4=Укр)6-445
К 82

Кривоший О. П.

К 82 Батькові чоботи. Оповідання, новели, публіцистика. —
Запоріжжя: Просвіта, 2010. — 138 с.

ISBN 978-966-653-244-5

Нова книга відомого журналіста і прозаїка із Запоріжжя Олександра Кривошого три розділи якої — „Храм голосів”, „Видиво” та „Крихти пам'яті” — складають своєрідний творчий щоденник, переконує, що справжнім скарбом нашого швидкоплинного земного буття є любов до матері-Вітчизни.

В оповіданнях, новелах і замальовках автора роздуми про миттєвості людського буття, лірична сповідь про любов до людей і тихої природи степового краю.

Для широкого кола читачів.

УДК 821.161.2-32
ББК 84 (4=Укр)6-445

ISBN 978-966-653-244-5

© Кривоший О.П., 2010
© Пилаєв О.Г.,
художнє оформлення, 2010
© „Просвіта”,
підготовка до друку, 2010

КОРОТКЕ СЛОВО ДО МОЇХ ЧИТАЧІВ

Друзі!

„Батькові чоботи”, — це щира розповідь про людські стосунки і характери, про спосіб світобачення простих людей і їх ставлення до природи. Це зупинені мною миттєвості, з яких складається буденне людське життя...

Широко відкритими очима я щомиті вдивляюсь в цей простий і водночас надзвичайно складний світ людського буття... Вдивляюсь, і відтворюю його на папері словами...

Перегорніть першу сторінку книжки і ви зустрінетеся з героями моїх новел і оповідань віч-на-віч...

Вважаю за найприємніший обов'язок подякувати усім, хто був причетний до появи цієї книги.

В першу чергу П. П. Кривошию та М. Х. Лиходіду (на великий жаль, нині, уже покійним), а також: Л. А. Олійник, І. О. Кривоший, В. Д. Невесенку, О. С. Тедєєву, Г. Ф. Турченко, С. В. Лаврову, Ю. А. Пумпінцю, Н. Л. Баднік, Г. З. Воробйовій, О. В. Годжеку та багатьом іншим, хто допомагав мені в роботі над рукописом цієї книги та підтримував мене морально.

Автор.

Людина творить себе
свою вірою.
Як вірить, так і живе.

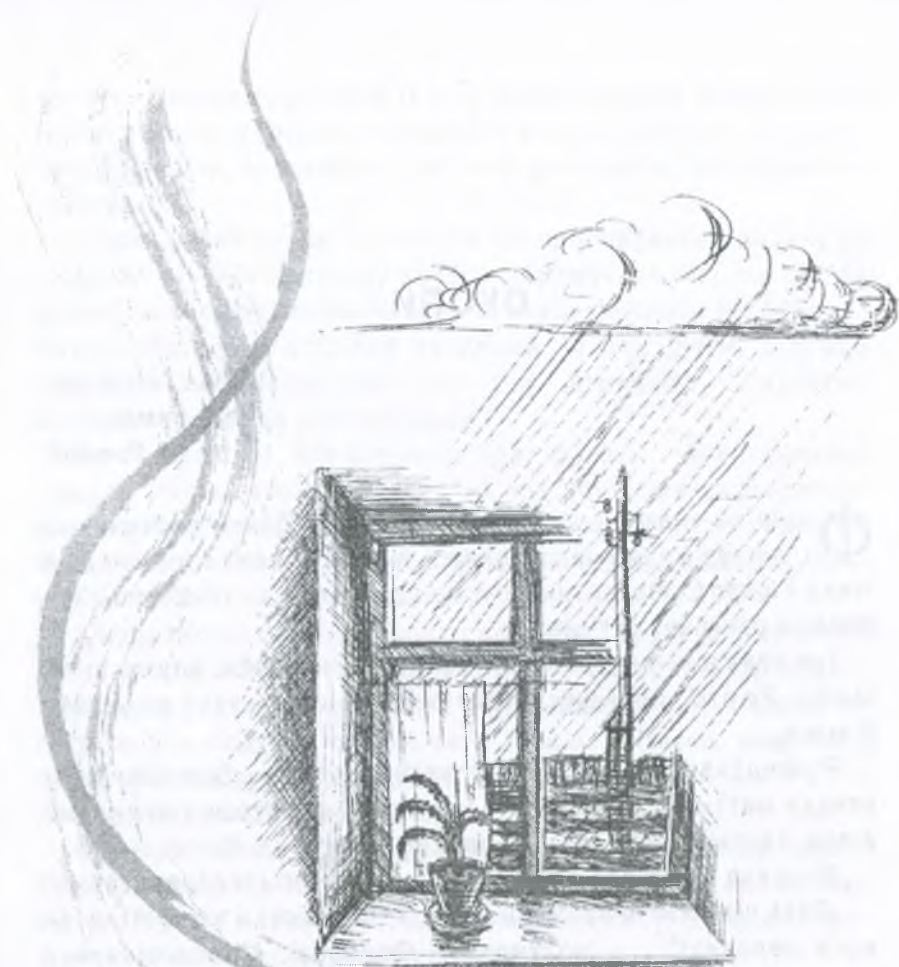
(Книга „Бхат-віра”, Індія)

Такі мислявці!

З добром і на

добру працю

Автор 8.08.2020р.

Храм голосів

ОКОПИ

*...Нема окопів ще.
І вже немає...
М. Лиходід*

Федір не спав... А чого, й сам не знав. Думки ворушились і, ліниво жевріючи, згасали... А він все лежав горілиць на ліжку і широко відкритими очима вдивлявся в стелю, що ледь біліла в ранкових сутінках...

І не спалося, Федорові, і не думалось, як треба, а так – ні те, ні се... Як ото прокинувся після перших півнів, так і не заснув більше...

Розсердившись, кинув до ніг ватяну ковдру... Вранішня прохолода миттю вп'ялася в тіло... І Федір, рипнувши пружинами ліжка, заспішив до стільця з одежею: „Ух-ух-ух..!“

Дружина бряжчала відрами, пораючись по господарству:

„Отак ціле життя прожили – все в тій роботі, і в роботі. Будь вона неладна!“... – подумалось Федорові. Мимоволі кинув погляд на зім'яту постіль...

– І не наніжились, усе ніколи було... І дітей он мимохідь народили, між роботою виростили...

А вони пурхнули з батьківського гнізда, і, виглядай їх тепер у гості, як родичів...

Вдягнувшись, Федір нашвидкоруч випив кухоль теплого молока з хлібом і пішов з хати, прихопивши загорнутий у газету сніданок.

Сходило сонце. Чулося неясне тракторне гримотіння, ревли корови на молочному комплексі – сільський люд ставав до

роботи. Стежка крутилася між сухими стеблами минулорічної трави, пірнала в неглибокі калюжі, а йому здавалося, що то він, Федір Кагадій, протоптав її тут за ті довгі роки, що працює на тракторі...

...Була рання весна. То там, то тут пробивались у низину до степової річечки струмки, весело перемовляючись чи то між собою, чи то з блакитним небом, чи з галасливими горобцями... Потрапивши під посірілий льодовий панцир річки, струмки замовкали, ображено, по-старечому шамкотіли під кригою, шукаючи дорогу до річкової води...

Земля повільно, але впевнено прокидалась... Федір дивився і радів. Радів не ранній весні, ні, він не любив скороспілок, радів землі, що не йняла віри галасливим півнячим наскокам весни і, не поспішаючи, як дбайливий господар, дивилася, примруживши око, на всі ті витівки...

У березні сім погод надворі: і сіє, і віє, і крутить, і мутить, і рве, і зверху ллє, ще й знизу мете... – згадалось Федорові.

“А де ж ті струмки з самого ранку взялись, ще й сонце не вигріло..? – подумки спитав себе Федір. – Певно, дощ уночі йшов! Ага, так ото й не спалося...”

На душі було холодно й слизько, як на вулиці.

Від майстерень вже чулися неясні чоловічі голоси, сміх... Ранкову тишу, що пливла над горбами селянських осель, над верхами дахів молочного-товарного комплексу, розірвав пронизливий зойк тракторного двигуна...

Федір привітався до гурту трактористів, що курили, виглядаючи бригадира з нарядами, і пішов до свого старенького “дитюка”...

– Степановичу, йди, Вітько курортні анекдоти травить..! – гукнув хтось із гурту. Федір не зупинився.

– ...А вона йому й сказала... – збуджений Вітьчин голос потонув у дружному чоловічому реготі...

Федір мовчки обійшов трактор, придивляючись, чи все в порядку, далі відімкнув кабінку, почав заводити...

„Хм..! Який наряд сьогодні випише Мишко-бригадир..?“–

думав, приладжуючись завести пускача, Федір.

Пра-аз... – пускач чхнув, обдавши тракториста синім димом, і замовк.

„Знову, мабуть, на ремонт пошле, пацанам помагать..! – подумав Федір – А вони, бач, харцизяки, як на курорти та за получкою-то перші, а от двигун перебрать – тями нема”.

...Пускач залящав, аж вуха позакладало... Федір опустив важіль, і двигун неголосно, але впевнено запрацював. Він на хвилику завмер, прислухаючись до того звуку. Сталеве серце билося рівно і впевнено. Федір вдоволено посміхнувся. Далі витер ганчіркою долоні і пішов до гурту, де вже щось викрикував, розмахуючи руками, Мишко-бригадир...

Доки він роздавав наряди, Федір краєм ока оглянув двір. Не побачивши важкого тупорилого „сталінця”, знехотя поцікавився в молодого тракториста, що стояв поруч:

– Чуєш, Петре, а де це С-100 подівся?

– Та його ж агроном у Зайцеву Балку погнав, окопи там старі загортать... – відказав Петро.

– Що..? Окопи..? Як окопи..? Брешеш..! – оторопіло мовив, міняючись на лиці Федір.

Хлопець, дивлячись, як напружується його обличчя, злякано забелькотів...

– Та що ви.., що ви, дядьку Федоре, я... чесно кажу, я...

– Не може бути..! – вигукнув Федір. – Давно погнав..?

– Що давно? – не второпав наляканий Петро.

– Погнав давно, питаю..?

– ...Я ж кажу, Федоре Степановичу.., я тільки на роботу прийшов.., а він...

– А ти.., ти, що..? – визвірився на тракториста Федір.

– А що я.., що я..? Він же мене не питав... сів і поїхав, а я...

Та чого ви кричите, дядьку? Він же начальник! Він...

Федір не слухав, крутнув головою і швидко пішов з двору. Потім повільно, важко побіг, скочивши на густий килим озими, де не так слизько і менше грузли чоботи...

– Не дам..! Не да-ам..! – ледве чувся за тракторним гримотінням Федорів голос.

– ...Що з ним..? – здивовано спитав у збитих з пантелику трактористів Мишко-бригадир.

– Агроном у Зайцевій окопи засипає.., – заговорив Петро, – а він як з ланцюга зірвався.., в смерть перелякав...

Бригадир хотів щось сказати, та тільки рукою махнув. Далі мовчки сів за кермо старенького „Москвича”, клацав ключем і дивився, як віддалялась, меншала постать Федора.

– Не добіжить же дід! Точно не добіжить! – процідив кризь зуби... Двигун врешті завівся, Мишко-бригадир гарикнув дверцятами і поїхав слідом за Федором...

До Зайцевої не доїхали... „Москвич”, ковзнувши на повороті, влетів з розгону в глибоку калюжу, чмихнув і заглох. Мишко клацнув ключем запалення раз, удруге – марно, двигун мовчав.

...Федір, вилаявшись, відкрив дверцята і провалився в каламутну воду, майже по коліна. Нащупавши ногами тверде дно, побрів, не звертаючи уваги на Мишка, що кричав услід, розмахуючи руками. Не розбираючи дороги, йшов туди, де вже чулося за горою гудіння важкого трактора...

Відтала земля липла до чобіт, а він усе прискорював і прискорював крок. Врешті, побачивши вдалині трактор, побіг, спотикаючись і задихаючись від того бігу.

Біг, як колись, в атаку, тільки коліна не трусилися, а в голові цокало: добіжу, мать вашу, добіжу... Добіг... Кинувся до сірої громади трактора.

– Стій, сучий сину, стій, я сказав!

Трактор зупинився, з кабіни висунулось розгніване обличчя...

– Ти, ти що-о..? – тракторист врешті впізнав Федора. – Ви що, дядьку Федоре, з глузду з-з-зіхали, а якби не побачив, га..? – кричав, заїкаючись, тракторист.

Федір повільно підійшов до трактора.

– Тобі хто дозволив? Га..? Ану вилазь з кабіни!..

– Мені що? Мені наказали... Он агроном...

Тракторист сховався в кабіні, але за мить його голова знов з’явилась у відчинених дверцятах.

— А ви мені не заважайте! Зійдіть з дороги, чуєте! І так копійки заробляємо..!

Трактор загрозово сіпнувся до Федора. Він стояв, розчепіривши руки, загородивши собою напівзасипані окопи...

Трактор ще трохи злобливо погарчав і замовк...

Десь високо в небі гудів літак...

— Тобі що, старий дурню, жити надоіло, га..? — заверещав, скочивши на землю тракторист.

— Ну чого ти, Василю, тож пам'ять... Чуєш! — мовив спокійно Федір. — Вона ж живе в людях доти, поки душа болить і плаче.

Ех, ти, Василю...

— А що я.., що я..? — верещав, витріщивши очі, тракторист. — Мені дітей годувать..! У матері хата валиться...

Федір його не слухав, продовжував:

— Ми пам'ятників наставили, Василю? Але зроблені вони нашими руками, руками живих... Чуєш? Живих..., ситих і щасливих. А оцей пам'ятник їхніми руками виритий... Їхніми... Тих..., що не дожили...

— Що це ви, діду, мітингуєте? — підійшов молодий, модно вдягнутий агроном.

— Гарне діло демократія, да? — посміхнувся до Федора. — Якраз для таких, як ви!

Федір уважно подивився агрономові в очі. Холодні і байдужі, як у різника.

— Тобі хто дозволив отак з пам'яттю? Га?

— А вам яке діло, діду? Хто ви такий, щоб я перед вами звітував, хто мені дозволив?

— Бездушний ти йолоп..! — видихнув йому в обличчя Федір, наче плюнув межі очі.

— Та я один із них, — він показав рукою на окопи, — тільки я, вижив, у госпіталах виходили...

— Гм! Ви, діду, знаєте, того... Не дуже словами... Бо вам слова, а у нас у країні з хлібом „пробуксовка“, — вставив агроном модне слово і посміхнувся, аж самому сподобалось. — Скільки землі гуляє, он і яри, і канави, а це ж тонни хліба. Ну,

яка користь із тих канав..? — крикнув до Федора.

Обличчя старого перекошилося...

— Не ти їх копав! Не тобі й загортати, сучий сину! — крикнув люто. — Не тобі, хлопче... — додав спокійніше, приходячи до тями. — Господи Боже! Хто твою душу отак скалічив..? — Федір зазірав агрономові в очі і не помічав у них нічого, окрім люти і молодечого запалу. — Народили вас, одягнули, нагодували, а от про душу — забули, — прошепотів з сумом.

Федір враз зів'яв, стомлено опустив на груди голову. — Про душу забули... — прошепотів.

Йому щось говорив молодий агроном і про план, і про продовольчу програму, і про голодних африканських дітей.., а Федір мовчав, відчуваючи, як різкий біль рве на шматки серце.

— Слухай, хлопче, хліба жменю збереш, а пам'ять людську загубиш — видавив з себе по хвилі... — Жінки он з поля йтимуть, подивляться на ті окопи, котрась може й заплаче, згадавши діда чи батька. Діти в похід підуть, а вчителька їм може й розкаже про бої за селом... І обізветься, може, чиясь душа, і заплаче... А ти план, програма, африканці...

— Ну, ви собі, діду, як хочете, а поки я тут хазяїн, не буде на цьому полі окопів. Район мене підтримав — сказав, наче відрізав агроном.

Федір Кагадій відкрив рота, хотів щось сказати, та тільки слиною бризкав, слів не було... А очі більшали, наливаючись чи то люттям, чи то страхом...

Далі замахав руками перед носом оторопілого агронома, ноги не втримали, і він упав на понівечену війною і людьми відталу землю, затих...

...Пізно ввечері, ніжачись у теплій постелі, агроном згадав денну пригоду.

— Слухай? — звернувся до молодої дружини. — Ти знаєш такого, Федора Кагадія? Ми в Зайцевій балці окопи сьогодні загортали, так він аж на поле прибіг і почав мітингувати..! Ме-

не мало до інфаркту не довів! А самого в лікарню відвезли, ледве дихав... Форменний псих!

– Федір Кагадій? – дружина задумалась.

– А, дід Федір! – пригадала і посмінулась... – Та не бери лишнього до серця... Люди кажуть, що він з фронту такий прийшов... Чесний... – І по хвилі – контужений він, любчику...

Вона прихилила голову до міцного агрономового плеча і заплющила очі...

Ім було хороше... Вони посміхались...

Я ПРОЩАЮ, МАМО...

Знаеш, у дитинстві я хотів стати лялькою, що стояла в сільмазі на вітрині. Говорити всім слово „мама” і нічого не відчувати, – тихо мовив Іван і важко зітхнув...

Ми познайомились з ним на подвір'ї призовного пункту і відразу ж потоваришували... Що нас єднало? Певно, те єдине почуття, що зближує людей у вагонному купе. Одні хочуть відкрити душу, розповісти про наболіле, а інші – слухати... Слухати, не перебиваючи і думати про своє...

– ...Бувало, влітку, залізу у високі пшениці, що за селом, ляжу горілиць, дивлюсь у високе небо і думаю...

– Інколи, бува, запищить пташка, втікаючи від шуліки, чи кричить з переляку зайчєня у хлібах, а мені вчувається, що кричать вони „мамо”, „матусенько”... Чим же я завинив перед нею? Чи може я каліка? І я починав обмацувати своє тіло... порівнюючи, в уяві, з тим, що бачив у друзів... – ні, все на місці... І не дурний.., бо в школі одні четвірки і п'ятірки... Може тому, що народився хлопчиком, а вона хотіла дівчинку..? Так, навіщо ж кидати? Я б де-небудь у куточку.., тихенько.., як наш Шарко, коли нашкодить у курнику... Я б усе.., усе робив... Я б, навіть, їсточки не просив... Я б... ..Ех..!

– Ванюшо! Ванюшо! – гукає в пшениці бабуся Уляна.

Вона знаходить мене серед безмежного хлібного лану і довго цілує.., витираючи мої заплакані очі краєчком хусточки. Витирає, а сама сміється і плаче.

– Ну що ж ти таке вразливе, звірятко моє..?

– Знову хлопці дражнилися..?

– Вони казали, що моя мати гуляща... і,.. кинула мене. І не вірять, що батько в шахті загинув, – плачу я.

– А ти не вір їм, ти мені вір, чуеш, Ваню! Зате дід у тебе герой, чуеш! – каже бабуся, розмазуючи по щоках сльози, – Не вір їм, синку.

– Господи, і звідки ж у людей стільки зла..? Господи... Царице Небесна..!

– А який подвиг зробив на війні мій дід, – питаюсь у мами-бабусі, шморгаючи носом...

– Розкажи мені про нього...

Вона кладе мою змучену думками голову собі на коліна і починає розповідати. А голос у неї тихий, лагідний і говорить дрібно, ніби джерельце, що в балці за городом... І я засинаю...

Прокидаюсь і, не розуміючи де я, кричу на весь степ. – Мамо! Мамо-Уляно!

Бо в душі малої дитинки, як у звірятка чи малої пташинки, закладений один і той самий інстинкт, який примушує шукати захисту від небезпеки у матері.

Бабуся Уляна птахою летить до мене.

– Що тобі, мій синку, злякався? Ну.., ходімо додому.., ти глянь, скільки я трави нарвала нашій корові.

Вона гладить мене по голові, а її руки пахнуть березкою, молочаєм, гарячою землею і коровою.

– Пішли до дому, бабуся..!

– Пішли, пішли, синку! – озивається вона.

...А якось у десятому, на уроці російської літератури, вчителька попрохала прочитати улюбленого вірша. Кому, що подобається...

Ну, дівчата про кохання читали, хлопці – про Висоцького і Афган. А я про маму..: "Рідна мати моя.., ти ночей не до спала..."

Однокласники у сміх...

– ...Просили ж улюблений... – кажу.

А наша вчителька, Варвара Терентіївна, підійшла, прихилила мою голову, бо я на дві голови був вищий за неї, і, поцілувала... А далі сама читала і плакала:

„Ти водила мене, у поля край села
І в дорогу далеку.., ти... мене..."

– Становись! – закричали командири.

– ...Так ти, так і не бачив її? – майже пошепки, запитав я.

– ...Бачив.., – чи то радісно, чи то з сумом мовив Іван. – На "виразанку" приїжджала... Гроші давала... А навіщо вони нам, з бабусяю..? – ...Прохала листи писати... І зараз вона тут, у місті... Живе вона тут... з чоловіком.

– Писатимеш..? – спитав я пошепки...

– Отставить разговорчики в строю! – крикнув веселий рожевоощокий сержант, що стояв поруч нас.

„Шагом марш!" – пролунала команда.

– На станцію! На станцію! – загомоніла колона новобранців...

– Давай удвох триматися! – тихо мовив Іван.

– ...Давай! – погодився я.

...На станції призовники швиденько зайшли до вагонів і більшість з них одразу ж припала до вікон. Усім хотілось побачити ріднечі, знайоме обличчя.

Іван теж притиснувся до вікна.

Заграла музика. Поїзд, здригаючись, повільно рушив.

– ...Валюшо, не забувай мене.., дождись.., – кричав, вису- нувшись із напіввідкритого вікна білявий хлопець.

...„Куди-куди? Куди-куди?" – несміливо спитали колеса.

В кінці перону я побачив постать немолодої, добре вдягнутої жінки. Іван напружився...

– Мамо, мамо-о! – крикнув, припавши до скла.

„Куди-куди..?" – гукнули колеса. Жінка підняла очі, рвучко ступила крок до вагона, поточилась... впала на коліна.., далі... задибала по асфальтівці, не відриваючи погляду він вікна...

– От матері! Ну, нащо отак душу рвать,— сказав зітхаючи, сивоголовий прапорщик... – Не на войну ж едем. Отойти всім от окон! – голосно наказав.

– А ти... постой, синок..., постой...

– Я прощаю, мамо, – прошепотів Іван. – Я прощаю..! – крикнув на повні груди...

– Кого-кого..? – голосно спитали колеса.

– Кого-кого..?

НОВИЙ ДЕНЬ

Вечоріє. Над стомленим, притихлим селом несміливо загоряється перша яскрава зірка.

– Му-у-му-у – злякано заревла в хліві корова, завовтузились під стріхою ластів'ята. Прогарчав вулицею мотоцикл і стихло... Тільки жаби кумкають за городами, та виспівують у траві цвіркуни. А мені віриться і не віриться, що вже вечір.

Швидко витягаю з копанки відро води і встромляю в нього електрокип'ятильника... Далі йду до хати і дістаю з закутка пляшечку імпортного шампуня...

Повертаюсь, а вода вже й нагрілась... Наливаю її у велику миску і починаю мити голову... Як не старався, а розбризкав таки по підлозі чимало води... „Та нічого, – думаю. – Витру голову і приберу.”

До хати, тим часом, заходять дідусь Фанасій...

– Чи не на досвітки зібрався, козаче? – питають мене скрипучим в'їдливим голосом. Якби я не знав, що таке „досвітки”, то, може, й змовчав би.

– Може й на „досвітки”, – одказую, витираючи рушником голову.

– Гарна, гарна справа, – не відстає дідусь і весь час хитро посміхається у вуса. Мене бісить ота його хитра посмішечка і я кажу:

– Може, й на побачення йду, а вам, що до того..?

– У-у-у! Ти диви, який швидкий, уже й на побачення..?

– Угу, – кажу, – на побачення...

– Ну, якщо на побачення... – мружить око дідусь Фанасій. – Тоді треба, голубе, й вуха мити., а то дівки засміють...

Я лапаю свої вуха і відчуваю, як вони червоніють... У хаті вже майже темно, але мені здається, що дідусь бачить як горять і світяться на всю хату від сорому мої вуха і щоки. Мовчимо... Дідусь озивається першим.

– Ти, того, козаче! Головне для дівок не вуха, вони чортове плем'я... ги-ги, – сміється дідусь. – До іншого ласі, – і я знову чую його незлий, хитруватий смішок, що проймає до кісток.

– І дались йому ті вуха, – думаю ображено. Мій веселий, бойовий настрій наче корова язиком злизала і я ледве соваю по підлозі ганчіркою, розмазуючи вихлюпану з миски воду.

– Отак завжди, хтось обов'язково зіпсує тобі „свято душі“, – говорю сам до себе.

Далі мовчки беру з полиці дідусеві станок та помазок і прямую у світлицю до великого дзеркала. Довго лапаю рукою по стіні, шукаючи вимикача.

Чирк... – і яскраве світло заливає кімнату. Стою, примруживши очі... А дідусь вже ззаду:

– Ти бритву не міняй, бо новою поріжешся...

– Сам знаю..., – відказую, бо до цього голився всього два рази і то батьковою – електричною.

– Ну й добре, – дідусь зникає у сусідній кімнаті.

Чутно, як там дзвенять у шафі склянки... Я старанно зішкрібаю з бороди три чи чотири волосинки, що невідомо коли там з'явились... Прислухаюсь... А дідусь вже стоїть за спиною з пляшечкою одеколону в руках...

– Ось „московським“ потрися..! – каже він, тільки-но я скінчив голитися

– Це ще покійна бабуся твоя на Победу мені дарувала! Царство їй небесне..! – шморгає носом дідусь. – А я от, приберіг. Тепер такого нема... Не роблять..!

– Угу, – кажу і неквапливо наливаю з тієї пляшечки собі в жменю, підношу до обличчя пахучу вологу і... іржу, мов кінь, на всю хату, бо дуже щемить...

– І до кого ж ти оце налаштувався, – веде своєї дідусь, доки я поправляю комір нової сорочки і причісую чуба.

– Чи не до Гальки Пашківської, бува, га..? – А сам все по-сміхається.

– Та Галька, то ж не дівка, а огонь у спідниці! Точно...!

– Дивись, вона тебе чому хочеш навчить, бо сама либонь навчена... По вулиці он не ходить, а пише... І по хвилі... Кохтинка на грудях ось-ось трісне... Не зв'язуйся з нею, онучку, – говорить дідусь, наче серйозно, а в самого очі сміються і вуса сіпаються.

– В Пашківському роду ніколи не було хороших жінок, все одні вертихвістки... Он і мати Гальчина, Олена, чоловіка свого Миколу, сама на собі оженила... Еге ж! Де таке видано, га..? Ото ж бо й воно! Яке коріння, таке й насіння! Яблуко од яблуні... Окрутить вона тебе не зчуєшся й коли...

Мене зачіпає за живе ота дідусева філософія. Ну ніби з малим говорить! І я, стримуючи образу, кажу голосно на всю кімнату:

– Ми й самі не ликом шиті і багато дечому навчені... – Голосом натискаю на оте „дечому“ і краєм ока помічаю як дідусь з недовірою позирає на мене...

– Так ти той, до неї, чи ні..? – озивається він, коли я знову оглядаю себе в дзеркало.

Йду з хати, а дідусь, заглядаючи мені в очі, за мною слідом:

– Може б, ти мого транзистора взяв? – говорить він уже в сінях. – Музику б слухали... Чи „новості“ з Москви...

– У нас є чим зайнятись і без музики, – кажу голосно...

Дідусь від несподіванки відкриває рота. А що сказати не знає. І я радію з того. В мене з'являється бадьорий, бойовий настрій і я ледве не стрибаю з невисокого порога в теплу літню ніч, напоєну пахощами степу, стиглих вишень і дідусевої пасіки...

– Отак вам..!

Йду вулицею. Тихо, затишно. Свіже нічне повітря проникає в груди і, здається, ти не йдеш, а летиш над сільською вулицею, бадьорий і радісний. Що там не говорять, а немає нічого кра-

щого за тиху липневу ніч на селі... І якби хтось не гукнув мене стиха: „Ігоре!“ – їй Бо, заспівав би.

Став. Прислухався... Чи справді гукали, чи, може, здалося. Навкруги чорне громаддя садків, тільки асфальтівка відсвічує тьмяним металевим блиском. Повертаю голову на всі боки, вдивляючись у темряву. Раптом за спиною чується тихий дівочий сміх:

– Ну й кумедний же ти! А по хвилі, – Що, злякався?

Я пішов на той сміх і за кілька кроків побачив дівочу постать. Ступив ще крок, придивився.. Ба, Галинка. Стоїть і тихо сміється, аж заливається...

– Чого ти? – питаю, підходячи ближче.

Вона голосніше:

– Ну, досить, насміялась уже! – говорю ображено...

– Ти глянь на нього! – говорить Галинка, заспокоюючись. – Іди сюди, чого стовбичиш перед очима, як свічка, – сказала не голосно, але владно.

Я підійшов до лавки під старими кленами, сів.

– А ти чого пошепки розмовляєш? – питаю, щоб якимось почасти розмову.

– Мої ще не послули! Ми сіно складали, тільки-тільки закінчили...

– І ти складала? – питаю.

– Звісно... – вона посміхнулась.

– Стомила, певно? – знову питаю лагідно.

– Трішечки!..

Помовчали...

– Ходім на Кислу! – прошепотіла Галинка.

– Куди, куди? – перепитую, не розуміючи.

– Зразу видно, що ти не тутешній. У нашому селі куток так зветься, де збираються повеселитись хлопці і дівчата.

– А чого Кисла? – питаю. Дівчина замислюється.

– З давніх-давен так зветься... За царя там селились найбідніші селяни. Вони їли кисле молоко і хліб... А ще у нас є Шлях, Гора, Хортячий куток і Жандарівка...

– У нашому селі такого нема, – відказую, згадавши батьків і сестру. Зітхаю.

– Ну то як, підемо? – тихенько питає Галинка. Вона встає з лавки бере мене за руку. Я миттю її висмикую, згадавши дідусева: „окрутить і незчуєшся коли...“

– Ти чого? – відчуваю в голосі дівчини здивування і образу.

Йдемо мовчки... Галинка веде мене якимись темними вуличками і провулками, а я все намагаюсь запам'ятати дорогу, якою йдемо, і не можу. З голови не виходить оте дідусева: „окрутить і не зчуєшся“...

– А ти не боїшся вночі ходити, Ігоре? – питає мене дівчина.

– Ні! Звичайно ні! – відповідаю не думаючи, бо голова зайнята іншим. Шукаю підходящу тему для розмови...

– А на цвинтар вночі один зайдеш?

– Куди?? Зайду! – відказую.

– Справді? – вона зненацька зупиняється і я налітаю на Галинку, бо за думками і не помітив, коли вона зупинилась. Бачу її широко відкриті здивовані очі, гарні уста. Відкриваю обійми падаю їй на груди... Серце б'ється дрібно і голосно, як у бубон вдарили і десь не в грудях, а в горлі. Відчуваю її легкий подих на своєму обличчі... „Дурень буду, якщо не поцілую!“, – думаю гарячково. Міцніше стискаю обійми, відчуваючи, як камінці її тугих грудей втикаються в моє тіло. Тикаюсь губами в ніч і... Вона легко звільняється з моїх обіймів. Стоїмо.

Я зітхаю... Вона посміхається. Тихо, темно, десь у глибині очеретів заходяться у кваканні жаби.

– Ти чого? – питає вона поспіхом.

– Я.., та я нічого! А ти?

– Я теж!..

Мені здається, що Галинка чує стукіт мого серця, бачить мою розгубленість.

– А я думала, ти мамчин синок: „пробачте – дозвольте“, – каже Галинка і знову посміхається...

Я радію, що вона не образилась, радію, що й сам не осоромився в її очах. Впевнено ступаю крок до дівчини, набираю

повні легені повітря і обіймаю її за плечі, обережно цілую в лоб і щоку. Шукаю губами її губи і не знаходжу... Вона знову легко звільнилась з моїх обіймів і стоїть усміхаючись.

„Окрутить і незчуєшся коли...” – зринають у пам'яті дідусеві слова. Вони повертають мене у дійсність, але вже не бентежать, а тільки дражнять мою увагу: „І як-то вона мене „окрутить”..?”

– Ти диви який швидкий! – грозить пальцем Галинка і я відчуваю, що мені подобається і її голос, і її пальчик, що погрожує мені в темряві, і місячне сяйво, що заливає землю холодним блиском, і наше з нею побачення...

Ми беремося за руки і прямуємо вулицею вже не на Кислу, а просто, не розбираючи дороги, як давні знайомі, чи приятелі. І я не намагаюсь більше запам'ятовувати дорогу. Нам хороше. Ми говоримо, забувши про час і про Галинчину втому.

З-за рогу зненацька викотився, освітивши півнеба фарами, автобус і погарчав далі. Загнав нас у куці бузку біля чийогось двору і стихло...

– Знаєш, то вже за доярками дядько Степан поїхав – озивається Галинка. – Зараз і мама прокинеться!

Вона йде в ніч. Я за нею.

– Не поспішай дуже! Може то й не за доярками?

– Ну, да! Буцім-то я не знаю колгоспного автобуса?

– Глянь! Он уже і сіріє, – додає вона.

Ми дружно налягаємо на ноги. Йдемо мовчки, думаючи кожний про своє...

Галинка зупиняється. Я пізнаю високі залізні ворота. Це їхній двір.

– Ну, все, на добраніч! – посміхається Галинка. – Он, дивись, – через чотири двори і дідова хата.

– На добрий ранок! – кажу весело і ми тихенько сміємося.

Вона підходить до мене, обхоплює за шию руками і пригнувши голову, цілує в губи. Я розгублено стою, кліпаючи очима і дурнувато посміхаюсь. А вона вже біля воріт.

„Не дівка, огонь у спідниці...” – зринають у пам'яті дідусеві слова.

– Ну, все, тепер іди! – гукає стиха.

Я повертаюсь і йду. А вона зненацька кидає навздогін.

– Завтра прийдеш...?

– Прийду!, – я озираюсь, шукаю очима її постать і не знаходжу.

Зникла, розтанула в ранкових сутінках... Я ще довго стою біля нашого двору, прислухаючись як стукає серце і як народжується новий день. Як з'являються на світ, виходячи з чорної імли садки, селянські оселі, стовпи електромережі і асфальтівка.

Що він несе нам, отой новий день? Радість і надію, чи може смуток..? Ніхто того не знає, ні заспані ластів'ята в гнізді, ні мій дідусь Фанасій, ні Галинка...

– Я знаю! Я! – весело кричу в ранкові сутінки і біжу йому назустріч молодий і безтурботний, як новий народжений імлюю день...

БАТЬКОВІ ЧОБОТИ

Снилось щось страшне і Степан Петрович, напружуючи все тіло, скреготів зубами... Аж раптом прокинувся...

Дзвонили... Прийшовши до тям, тихенько, щоб не розбудити дружину, вислизнув з ліжка. Не вмикаючи світла і безперервно натикаючись на якісь речі, вийшов у коридор.

А дзвінок все деренчав і деренчав...

– А щоб тобі..! – мовив роздратовано, відчиняючи вхідні двері.

– Вам телеграма..! – вигукнула з порога невисока жінка.

„От робота!“ – подумав. Машинально взяв простягнуту авто-ручку і папірець.

– Тут? – невдоволено тицьнув пальцем.

Жінка кивнула.

– Ви пробачте, дівчата говорили зажди до ранку. Та я не послухалась. У мене в самої недавно...

Сказане, ніби голкою, вколело серце... Мозок напружився і свідомість прояснилась.

Щось трапилось..? Що..? І зразу ж подумав про гірше...

Жінка ще стояла порозі, а він тремтячими руками розгортав папірець.

– Померла мати, похорон... – телеграма мало не вислизнула з рук і він відчув як серце ніби хтось обхопив лещатами і тисне, тисне...

Стояв розгублений і жалюгідний... Стояв і прислухався, як калатає в грудях серце. Мов крізь густе сито проривались звуки...

– Хто там, Стьопо? – заспано спитала дружина. А він стояв і мовчав. Він боявся слів і не хотів вірити, що вже прокинувся...

– Чуєш, хто там? – знову насторожено запитала дружина.

– Агов, Степане, ти де?

Рипнули пружини ліжка.

Вийшла в коридор у нічній сорочці і з розкуйовдженим волоссям така ніжна і принадна після сну. Мружачись від світла, спитала:

– Що з тобою, Стьопо?

Він мовчки протягнув їй телеграму.

– Мати померла, похорон завтра, – тихим голосом читала дружина. Хвильку дивилась на нього, ще не усвідомлюючи сказаного. Далі знову:

– Мати померла, похорон...

– Мати померли, – видихнув Степан і вперше в житті назвав матір на „ви“. – Моя матуся померли, – повторив глухо.

– Ой горечко! – тихо скрикнула дружина, притиснувши до грудей білі вхожені руки і той малий, згорнутий навпіл, папірець...

А його ніби вогнем обпекло оте „ой горечко!". І думки забігали, натикаючись одна на одну. Згадалось дитинство і той день... Він пам'ятав, як зблідло обличчя матері, коли в 43-ому одноногий голова сільради приніс зразу дві похоронки – на батька і дядька.

– Мужайся, Ольго! – тільки й сказав...

„Ой, горечко!“ – скрикнула тоді мати, та так і скам'яніла, випустивши з рук папірці...

Він не плакав тоді, він ревів. Вискочив у поле, упав з розгону у високі бур'яни і заревів, стукаючи об землю ногами в батькових чоботях. Мати знайшла його надвечір – тиха, постаріла, з чорною хусткою на голові.

А тепер ось нема, нема матері і лише спомин про неї на все життя, та тупий біль у серці...

До ранку мовчки ходив по квартирі, палячи цигарку за цигаркою. Задеренчав годинник і він похапцем почав одягатись...

– Синів сама збереш, а я поїхав на... – на хвильку Степан замовк, боячись вимовити слово „похорон“. Мовив здавлено:

– До мами поїхав...

...У приміському автобусі людно і гамірно. За вікном пропливають гарненькі будиночки, вхожені садки, городи... Скрізь люди, чужі люди, вони посміхаються, сваряться, працюють, гуляють, поспішають, цілуються.., а в нього – горе! І ніхто не знає, ніхто не відчуває його болю... Усім байдуже, у всіх своє життя...

Зупинив автобус край села і пішов городами, як колись було. Тихо, тільки шелестить сухе картоплиння під ногами... Біля матиного будинку кілька бабусь – сусідки, певне. Не дивлячись ні на кого, зайшов до двору. Його чекали. Хтось вийшов з хати – „Приїхав, ну то й добре...”

– Вони чекали..!

В сінях пахло травами і квасом. – „Добрий квас робили матуся. Робили...” Переступив поріг кімнати.

Лежала на столі – маленька, сухорлява. Воскове обличчя і лиш руки великі, незграбні почорнілі від роботи...

Щось підперло в грудях і він почав задихатись. Глибоко вдихнув раз, удруге – полегшало. У кутку на стільці стояли старі батькові чоботи. А він молодий, повний сили і здоров'я, дивився з фотографії на стіні, на холодну матір, на свої чоботи у кутку біля столу і посміхався...

– Ось чоботи самі вимили і гусячим жиром змастили. Що тепер з ними робити..? – пошепки чи то запитала, чи то пожалілась сусідка.

– Заберу, – простогнав і кинувся з хати, бо сльози душили. А душа рвалась туди – до матиної. Що було далі не пам'ятав... Лише оті глухі удари сухих глиняних грудок об матинову домовину... Лише оті удари...

...Опам'ятався пізно ввечері. Дружина готувала постіль. Спати ліг у світлиці. Чоботи на стільці біля ліжка поставив. Батькові...

Прокинувся до сходу сонця. Глянув – чобіт нема. Туди... Сюди... По закутках – нема. І до дружини: – Де?

– Стьопо, заспокойся, Стьопо... Нащо вони, трухляві, тобі? Що люди скажуть..?

– З собою заберу, – мало не закричав. – Батькові то чоботи... Синам.., синам для пам'яті... І нехай ніколи їх не взувають... Ніколи... Як я.., в дитинстві... Чуєш..? І онуки нехай не взувають... – Степанові забракло повітря і він замовк...

Сходило сонце. Його перший несміливий промінчик торкнувся шибки і, переломившись, заграв на склі батькової фотографії. Степан Петрович став на стілець, зняв з гвіздка портрет.

– Прости, батьку..! – а по хвилі – Для пам'яті візьму..! Для пам'яті... Прости...

ЗОРЯНИЙ СЛІД

Вечір. Змучене денними клопотами сонце ледь жевріє на горизонті, згасаючи. Червоне, розпечене небо холодне, спочатку синіючи, в останніх відблисках вогнища, а далі темніє, ховаючи в густих темних сутінках село. І воно притихає, натомлене за день. Ні співу пташок, ну гудіння комах, навіть люди і худоба насторожено вслухаються в переднічну тишу.

Вона розповідається по густих садках, проникає в селянські оселі, в хліви і пташині гнізда.

Ніч. Темрява стає густішою, перетворюючи хати в густих садках на великих химерних звірів. Від річки віє приємною прохолодою.

Все яскравіші зорі розсипає по небу тиха серпнева ніч і, не дивлячись на нас, знервованих і войовничих, робить свою одвічну справу – прикрашаючи небосхил.

Зненацька:

– Петрику! Марійко!

– Ану, до дому, спати пора!

– Оксанко, доцю! – котиться вулицею.

Невдоволено загомоніли дітлахи, їм би ще погратися на вулиці, ну, хоч трішечки...

Загавкали собаки. Заревла корова в хліві. Завовтузились кури, вмощуючись на сідалі. Село заворушилося, загомоніло, готуючись до сну. Стара Стояниха, зачувши той гомін, витерла об ганчірку руки і вийшла на вулицю.

– Ваню, онучку, – гукнула в ніч. – Ходи, ходи до дому!

Він м'ячиком викотився з пітьми, прямо під ноги старій, веселий, збуджений грою. Доки йшли до хати, весело щебетав,

розповідаючи Стоянісі про ігрища...

Вона наливала ще теплого молока в кухню, різала хліб і слухала, усміхаючись:

– Вже й до школи пішло, а ще дитина дитиною...

Доки хлопчик мив ноги, в старій облупленій мисці, Стояниха, сидячи на лавці біля онука, задрімала. Прокинулася, бо місячний промінь блукав по старечому обличчі, заглядав у пазуху, лоскотав очі. Злякано кліпнула очима, зітхнула, витерла слину, що скотилася... Скрипуче спитала в ніч: „Чому не йдеш спати, онучку? – і, винувато посміхнувшись, додала: – А я от наробилась за день, та й задрімала...”

Хлопчик сів поряд. Поклав голову Стоянісі на коліна...

Співали цвіркуни, озивались на річці жаби...

Мовчала, зітхаючи, Стояниха, мовчало село, мовчав і онук...

– А що то за велика зірка, – обзивається по хвилі хлопчик.

– Де? – стара підвела голову.

– Та он, он-де, – онук тицьнув пальцем у чорне, засипане зорями небо.

– Ага!.. Ага!.. – Стояниха усміхнулася...

– То, онучку, дівка, що воду брала з криниці і впала туди...

– Вона втопилась...? – перебив хлопчик її мову

– Втопилась, втопилась, онучку, бо, бачиш, он вона якою зіркою стала. Дивись, це ота, найбільша і найяскравіша зірка, що низько над землею...

Стоянісі згадалось дитинство, покійна бабуса, що розповідала їй казки і легенди, та вчила співати пісень... Тоді вона ще не була Стоянихою, а була просто Галинкою-билінкою. Вона ловила кожне слово бабусі, запам'ятовувала десятки пісень, слухаючи як співає бабуса і старші сестри.

– Гей, де те все? ...А зараз, ні дітям ті пісні не потрібні, ні онукам... – Стояниха важко зітхнула.

– Не хочуть ні вчити, ні слухати. Бо вчені ж, інститути позакінчували... А я... чотири класи в мене... Ото і вся наука...

А кому передати оте все, почуте від бабусі? Може, онукові? Оту мудрість...

А отам, що? – тягне за руку Іванко.
Стояниха здригнулась, прокидаючись від спогадів. – Що це
я покійницю згадала? Царство їй небесне...
– Он де, он, бабусю, дивись!...
– То, Волосожар...
– А ото?
– То Чумацький Віз. Он великий, а ото малий...
– Та який же то віз, я вже в дитсадку знав, що то Велика і
Мала Ведмедиця, – сміється онук.
– А ото, ото? – він збуджено схоплюється на ноги... Стояниха
бере його за руку, заспокоює...
– То Чумацький Шлях, онучку. Чумаки тим шляхом у Крим, по
сіть їздили і, щоб знайти дорогу до дому, посипали той шлях
сіллю.
Іванко з недовірою дивиться на стару. Оченята весело
блищать при місячному сяйві. Не йме віри.
– То правда, онучку, правда, не я те вигадала... В народі
так говорять, а що каже народ, то правда, свята правда. Бо
брехати нікому... Сам же собі не збрешеш...
– Бабусю, бабусю, дивись, падає зірка, падає!.. В садок
упала!.. – хлопчик кидається в гущавину вишень-дичок, бузку,
агрису і довго шелестить листям, шукаючи зірку. Стояниха
усміхається...
– Ваню, завтра знайдеш, як видно буде!.. Пі ніхто не візьме, то
твоя зірка, Іванку! Чуєш, вже спати пора, гукає в ніч стара...
..Розчарований невдачею онук мовчки йде до хати.
– І як ти не боїшся вночі по садку ходити? – питає Стояниха,
готуючи онукові постіль і щоб його розрадити трішки...
– Я ж зірку шукав... – відказує рюмсаючи онук.
– Чуєш, бабусю, а коли ти помреш, то теж станеш зіркою, як
та дівка? – довірливо питає хлопчик.
Стояниха від несподіванки не знає, що й сказати... – Ні,
онучку, – вона сумно усміхається, прикриваючи хлопчика ков-
дрою...
– В народі кажуть, що коли помирає добра молода людина,

то народжується на небі зірка, а коли стара людина помирає, то
зірка падає і гасне...

– А ти ж у мене хороша, правда?...
– Спи, спи, онучку!

Стояниха довго вмощується на м'якій пуховій перині. Болить
натружене по самі вінця за довге життя тіло... Не знає, як його
й покласти... Болить душа... За дітей... за онуків.

Сон не йде... Місяць, повернувшись, заглядає у вікно.
А над селом, час від часу, падають зорі... Вони гаснуть,
залишаючи в темряві ночі то довгий, а то й зовсім короткий,
але яскравий слід...

ВИПАДКОВА СПОВІДЬ

*Світлій пам'яті
Миколи Хомича Лиходіда,
Поета і Вчителя*

*І день іде, і ніч іде
і голову схопивши в руки
дивуєшся, чому не йде
апостол правди і науки.
Т. Шевченко*

Степан Іванча погиркався з дружиною і тепер мовчки сидів біля пічки, висмоктував з цигарки дим і поглядав у шпарку розігрітих дверцят на червоні розпечені вуглики.

„Ну, якби ж то за діло погиркались, не обідно було б, а то за якусь дрібницю, тьху, ти, горе,“ – думав Степан.

Дружина, надувши губи, підкреслено голосно бряжчала посудом, перемиваючи його в великій облупленій мисці.

Сопіла застуженим носом.

– Ну для кого, для кого я варю, га? – обізвалася зі сльозами в голосі. – Для Шарка, чи для свиней? Стоїш біля тієї плити з дня в день, голова облазить, щоб вам приготувати, а ви нічого не їсте!

Помовчали. Вона шморгала носом, він димів цигаркою.

– Яка картопля золота була, з м'ясом. Ну хоч би хто доторкнувся! Свиням викидала. Що чоловік, що діти. Сам не їсть, на глиста схожий, і дітей зучив, – знову завелася дружина. – Ну як оті – людські, ну все їдять! Он, Нінка на роботі хвалилася.

Наварю, каже, своїм каstrуляку борщу, так вони до вечора і вимотузують її. А тут...

Степан сидів, мовчки давився димом і знаючи сварливий жінчин характер, не огризався. Кури́в, думав про своє. Нараз затягнувся і як ужалений скочив на ноги. Схопився пальцями за вухо, обли́зав припалені цигаркою губи і лайнувся пошепки.

– Ото тільки і вмієш, а що порядку в домі нема, те тобі до лампочки. Ну де це їх носить? Уже вечерять давно пора, а хлопців нема! – перекинулася на дітей дружина.

Степан послинив пучки, пройшовся по кімнаті.

– Ну чого ти розходилася, – обізвався. Хотів ще щось додати, образливе і дошкульне, та тільки рукою махнув, передумавши. Грюкнули вхідні двері і в сінях почулися голоси синів-другокласників. Вбігли до хати червонощокі, веселі, збуджені грою.

– Тату, тату, – загукали з порога, перебиваючи один одного. – Там, біля школи..., ми там у „войнушку“ грали з хлопцями.

– Ну, – озвався Степан, поглядаючи то на Олега, то на Миколу.

– Там учитель, тату. – зашепотіли хлопчак.

– Сидить і плаче, – додав бідовіший Микола.

– Який учитель, – не второпав Степан.

– Наш, тату, Леонід Михайлович, – знову перейшли на шепіт сини.

Помовчали хвильку...

– Де ж це він нали́зався? – обізвалася дружина.

Степан оторопіло поглядав на дітей. Пожував припеченими губами.

– Кхи-кахи, може він того, захворів, – сказав невпевнено, – а може горе в чоловіка, – продовжував упевненіше. – А ти зразу п'яний, – обізвався до дружини. І винувато, якимось, посміхнувся, ніби це про нього говорили.

– Всі ви одним миром мазані. Позаливались би тією горілкою, – скрекотала дружина. – Ну де таке видано, га! І вчителі вже пиячать!

– Цить! – гримнув на дружину Степан.

Сини злякано зиркали то на батька, то переводили розумні оченята на матір.

– Не мели, не мели зайвого при дітях, – прикрикнув злобливо...

Він узяв з гвіздка картуз, накинув на плечі фуфайку і вийшов з хати, грюкнувши дверима. Доки йшов до школи, думки „шни-ряли” одна за одною.

– Що це з Михайловичем? А може помилились хлопчак, може не п'яний, а горе в людини? Бо він же не п'є ніби-то. Ну чарку, дві на свято, хіба то п'є? А щоб так, до чортиків, до сліз – ні-і!

Перед самим Степановим носом прогурчав трактор, обдавши димом і пилюкою. Думки змішались.

Степан стояв і розгублено дивився тракторові вслід. „А може і не йти, ну яке мені діло” – промайнула думка. Ні! Не дай Бог побачить хтось. З'їдять же людину. І з роботи виженуть, і з партії попруть. А чоловік він хороший, ще мене учив, заберу додому” – і рішуче пішов до школи.

Степан прискіпливо оглянув шкільне подвір'я – нема нікого. Позаглядав у вікна, посмикав двері – замкнені. Всюди спокій і пуста. Йому аж дивно стало – школа і тихо.

– Ну, де ж він? – забила птахом думка. – Наплутали щось хлопці, певно... А може й пішов уже... Побачили його діти і пішов від гриха...

Степан потупцював на місці, роздумуючи. Почало смеркатись.

– Ну, оце ще, обійду навколо школи аж за спортзалом і, додому – вирішив. – Бог знає, де його шукать?

Леонід Михайлович сидів на купі старих парт, у закутку між спортивним залом і школою. Він погойдувався з боку в бік і стогнав, аж вив, голосно.

Степанові стало страшно. Чи не того, бува, га? – подумав. – Чи не поїхав бува „дах” у вчителя? З дітьми на нервах усе може бути...

Ум-у-ум, і знову ум-у-у-м – стогнав, аж захлинався Леонід Михайлович, сльози текли по щоках, а він усе стогнав. Степан став перед ним, злякано заглядав в обличчя і мовчав, не знаючи

з чого почати. А може й зовсім не говорити, а мовчки йти за фельшером – подумалось йому.

Ум-у-у-м! Ну чого, чого ми такі, Степане? – вчитель з-під лоба зиркнув на нього і аж зубами заскрипів. – Дурні і бездушні...

– Ви пізнали мене, Михайловичу. – зрадів Степан. – Ну, слава Богу! А я вже злякався, думав ви того... – Протягнув до вчителя руки. – Ну тоді йдемо додому хутчій, від людей подалі.

– Ну чого, чого ми такі, Степане? Чого-о-о-о? – знову обіз-вався крізь зуби Леонід Михайлович.

– Як чого? – не зрозумів Степан. – Життя таке, і ми такі, Михайловичу, – намагався звести його на ноги. – Ходімо вже!

Вчитель тріпнувся всім тілом.

– Облиш, не п'яний я, – випалив. – Душа в мене болить..., душа. Не можу я так жити, Степане. Ніби п'яні усі. Не можна так! – Степан дивився на заплакане обличчя Михайловича і ніяк не міг второпати про що це він. І горілкою не тхне ніби, а язик, бач, заплітається. Може, якусь отруту випив? Верзе Бог зна що... П'яні усі... Гм..?

– Треба додому, Михайловичу, – знову взяв його за руку Степан.

– Дітей вчу, а вони ж не вірять. І ніхто не вірить. Не вірить, що наше сьогоднішнє, завтра буде правильним. У слово не вірять. Кожний по собі. Кожний, кожний. Хіба так можна, Степане?

– Гм, Михайловичу, не розумію вас. Ніби й не того, а заладили, як батюшка: не вірять, не вірять. А у що вірити, Бога ж нема?

– Є, Степане! Я вірю, чуєш, – Леонід Михайлович вхопився обома руками за Степанову руку, заглядав йому в очі. – Я вірю, вірю, що люди зрозуміють, як по-дурному вони жили. А те, в що я вірю, Степане, не можна відібрати, чи заборонити наказом по школі, не можна, – він говорив, а очі світилися як у божевільного. – У нас нема віри, пам'яті, скарбу нема душевного...

– Ну вас! – злякано вигукнув Степан, а сам усе намагався второпати сказане вчителем.

– Гм! Філософія... А я чого ніколи не думаю про це,

Михайловичу? – питав чи то вчителя, чи то сам себе. А по хвилі: – У вас, Михайловичу, мабуть, горе якесь, чи по роботі неприємності? Киньте, не рвіть серця, то все пусте. Простіше треба жити. Як он люди живуть!

– Не можу я так, – обізвався вчитель. – Треба, щоб душа боліла за всіх і плакала, щоб хоч одна!

– Так ви оце і мучитесь за людей? – Степан посміхнувся побатьківськи мудрою посмішечкою, – І плачете через них?

– Від безсилля плачу, Степане. Заїло мене безсилля. Розумію все, але нічого не можу зробити, ну нічого! – Леонід Михайлович нахилив голову.

– Хе! Пуста затія, я вам скажу, вони вас як того Ісуса гвіздками приб'ють до дерева, – додав Степан.

– Ну, не можна ж так, Степане, треба вірити в людей, – повторював розгублено Леонід Михайлович. – Не можна так!

– Що не можна? – розсердився Степан. – От ви мучитесь, щоб допомогти людям, а люди, такі, приміром, як я, будуть мучитись, щоб зрозуміти чому ви мучитесь. Тьху! Мозги поламаєш! Не розумію вас, хоч стріляй! Ну що вам не вистачає, га? Робота грошова, хата, машина, хазяйство. Ну чого б ото я ще за когось думав й мучився до сліз. Краще пішли додому, Михайловичу, бо свині не годовані і корова. Пішли!

Учитель ще щось говорив, але Степан вже не слухав, думав про своє. Осінній холод забирався під сорочку, він здригнувся.

– Ух! І похолодало ж! Чи не на мороз визвіздилося бува, га? Ну, пішли, чи що? – повторив голосно.

– Іди, Стьопо, а я посиджу, ти йди! – ніби вибачаючись, мовив Леонід Михайлович.

– Ну, як собі хочете, а я пішов.

– Іди, Стьопо, іди.

– Самі доберетесь, Михайловичу?

– Що ти, Стьопо, що ти? Іди... Іди вже, – повторив вчитель.

– Тоді на добраніч, Михайловичу! – кинув Степан і пішов вулицею не оглядаючись.

– На добраніч, на добраніч, – обізвався вчитель.

Степан ступив кілька кроків у темноту вулиці і зник, а Леонід Михайлович довго дивився йому вслід, обпікаючи душу думками.

– Господи! Невже він правий! – як стогін вирвалось в учителя. – Невже життя це хата, машина, свині, гроші, га? А моя правда, мій біль і моя душа нікому не потрібні! Та ні ж, не вірю, неправда це, неправда... Невже ви сліпі, люди? Невже такі бездушні? – вигукнув. – Господи! – Він повільно підвівся і пішов у ніч...

– Не вірю! – донеслось, по хвилі...

А Степан впевнено чимчикував вулицею, поспішаючи додому. Він якось і думав про дивну розмову з учителем, і не думав. Думки вже крутились біля господарства.

– Треба б дерті завтра змолоти свиням, та на поміст дощок десь украсти, бо корова вже плаває. Ет, життя! Ну кожного дня тобі як не те, то інше! Все крутишся і крутишся мов на цепку, – аж розсердився Степан. – Газету і ту ніколи в руки взяти, а не те щоб за когось ще думати...

Він раптом зупинився як укопаний, розгублено затупцював на місці. Думка блискавкою освітила свідомість.

– Слухай! А воно ж, мабуть, і правда, що не по-людськи живемо? – подумалось Степанові. Він нащупав у кишені пачку сигарет і сірники, закурив. – Люди діляться на тих, що роблять для себе і радіють від того, що беруть від усіх і на тих, що роблять для всіх і радіють від того, що дають усім, – згадались Степанові слова вчителя.

– Та тільки щось я таких не бачив, щоб усе для інших, – заспокоїв він себе і пішов далі. – А воно спробуй комусь сказати, що для людей живеш? Не повірять же! Ще й сміятися будуть і в очі, і поза очі, – запевняв себе Степан зітхаючи. – Та ні, нема дурних! Нема!

Хай он інші, а я... – Йому згадалось заплакане обличчя Леоніда Михайловича. – А що я? – аж скрикнув він у ніч.

– Я..., Мені ...

Я..., як усі, – додав, пошепки...

ЧАЄНЯТКО

*Моїй бабусі
Уляні Василівні Кривошій
і всім солдатським вдовам
присвячую.*

Здається, зовсім недавно було літо, а вже й осінь... У повітрі – тиша. Проїде вулицею принишклого села автомашина, чи десь винувато прогуркоче трактор – і знову тихо...

Стара Чайчиха порається на городі з малим правнуком. Нараз підвела голову, прислухалася... „Курли., курли“...

Сліпуватими очима шукає в небі птахів...

– Та он же вони, бабусю, дивіться, – не втерпівши, сіпає за спідницю хлопчик. – То журавлі, бабусю, журавлі..?

У старої Чайчихи клубок підкотився до горла. Неквапливо витерла руки об фартух... А в пам'яті спливало давно забуте...

І згадалося Чайчисі весілля... Її весілля... І так ясно, ніби вчора оте все було... І повний двір гостей, і трійко коненят, що виділив колгосп для весільного поїзда, і чоловіка свого – Семена Чайку.

Згадалося, як обережно цілував він її, коли гості кричали „Гірко!“. І ота одна-одненька ніч... Коли він, сп'янілий від кохання., шепотів, що хоче трійко діток, двох хлопчиків і дівчинку... І щоб спочатку були хлопчики.

Вона була б ладна народити йому й десятьох, аби повернувся з фронту... Та де там!

Назавтра вулицею летів на змиленому коні голова колгоспу: „Війна! Людоньки, війна..!“

Люди розійшлися, а вона так і залишилась у білій сукні і з квітами в косах за опустілим столом...

А потім прилетіла звістка: „Нема Семена“. Пропав безвісти. Пропав...

Так і народила своє Чайченя в хаті біля печі. І назвала сина Семеном – як батька...

– Що з вами, бабусю? – тягне за руку малий правнук. – Вам зле?

– Та ні, онучку, то я з журавлями прощалась... Може, на завше... Пора вже, – зітхнула поволі...

– А куди вони летять, бабусю?

– В теплі краї, онучку!

– А що у нас тепер буде холодно?

– Так, онучку, у нас буде осінь. Журавлики на крилах тепло носять...

Хлопченя зривається з місця і м'ячиком скаче вслід за журавлями...

Чайчиха стривожено дивиться йому вслід...

Хоча б не впало, мале ж іще. Дивись, а вперте, було як дід і прадід...

І боляче Чайчисі, і радісно...

А журавлів уже й не чути... І тільки голос правнука за сусідньою садибою:

– Зупиніться, журавлики!

– Журавлики-и..!

Чайчиха знову береться до роботи. А по запиленій зморшкуватій щоці все котиться і котиться сльоза, лишаючи довгий вологий слід...

ЛУЩИЛИ СТЕРНЮ...

*Світлій пам'яті батька,
Петра Петровича Кривошия –
Людини і Хлібороба.*

*...Людина це початок,
людина це середина,
людина це кінець.*

Л. Фейєрбах.

Лушили стерню... Жовтогарячий трактор Степана Хомича Олійника легко котився полем, ніби й не було на причепі важкого лушильника. А тракторист все підганяв і підганяв його, наче поспішав в дальні гони, що ледь бовваніли на горизонті, упираючись в ще зелену смужку лісосмуги...

Тракторний двигун щоразу ображено гарикав, випускав з легенів хмарку сизого диму, але слухняно прискорював ходу „білоруса”. Та ось він сіпнувся, ніби наскочив на щось невидиме, завмер на місці, злобливо гуркочучи. Степан відчинив дверцята кабіни і скочив на землю. Зайшов наперед. Біля самого тракторного радіатора сів навпочіпки, розглядав землю.

Далі став на коліна і почав згрібати, вибираючи з високої стерні зерно пшениці, що товстим шаром було розсипане по землі і вже де-не-де проросло.

– От сволота! На підвишеній пер..! Мордякою б тебе сюди..! Щоб визбирав до зернини! – грозив комусь Степан.

Світило сонце. Гарчав трактор. Надоїдлива згряя галок з лементом знялася в повітря і хмарою повисла над головою. Він

взяв жменьку зерна, підніс до обличчя... Придивився...

– Сухе, – мовив впевнено. Принюхався... Зерно пахло степом і мишами. Підняв голову, задивився в далину поля.

– Скільки ж тебе тут? Загубленого, га?

Розчепив пальці, і зерно як вода, сплило на землю. Степан повільно звівся на ноги. Підійшов до трактора. Витягнув з кабіни, з-за сидіння, новеньке відро.

– Заберу, хай хоч кури поклюють, ніж тут пропаде, – мовив сам до себе. Нахилився над стернею. Як міг збирав розсипане зерно.

Потім ступив крок вперед і ще один – під ногами звивався пшеничний струмок.

– Уплотнітель видавило – простогнав Степан. Стояв з відром у руці і розгублено поглядав у далечінь.

Хто ж тут комбайнував, – почав пригадувати минулі жнива...

– Ну й стерво ж! Батькові у сорок сьомому за п'ять качанів – десять років „всобачили”..! – Степан стис кулаки. – А тут... А сто чортів би вам в печінку! І винних не знайдеш! Усі ні причому...

Сяк так допрацював до обіду і відчепивши лушильника, погнав трактора в бригаду.

На польовому стані обідали.

У невеликій їдальні гомоніло з десяток механізаторів. Бряжчали ложками, неголосно перемовлялися...

В кімнаті стояв важкий дух солярки, запашного домашнього борщу з салом і цибулі...

– Ех, гарний борщик, Марусю, – загравав до молоденької куховарки Григорій Павлюк, сусід Степана по вулиці. – Але чогось у ньому не хватає! – він обливав ложку і хитро примружив ліве око...

– А чого дядьку? – розгублено спитало дівча.

– Та грамів сто п'ятдесят первачку..!

Га-га-га! Ги-ги! – загула їдальня, аж стеля затряслась.

Степан переступив поріг їдальні і з розгону поставив на стіл відро. З нього випало на скатертину кілька зернин. Їдальня

затихла. Злякана тиша заметалася по кімнаті. Ложки завмерли і з півдороги повернулись назад, до тарілок...

– Ти щ-о-о, перебрав..? – вирячився бригадир. – Біла гарячка б'є...?

– Та там же пів урожаю угробили – крикнув Степан.

– Де? – не второпав бригадир.

– За Солоною балкою, де озимка була...

– А тобі яке діло? – спитав він, перебиваючи Степана.

– Як яке, пропаде ж...! Хай би хоч люди зібрали чи як?

– Ну той що, а ти перший раз зерно приорюєш..? – подав голос хтось із трактористів.

– Так це ж нашої ланки, – сказав розгублено. – Наше зерно, – додав Степан, поглядаючи на трактористів, що сиділи за столом схиливши голови над тарілками. – Батькові десять років всобачили... за п'ять качанів. Та нас же.., нас судити...

– Досить тобі! Бач, розагітувався!.. Та нас же, та вас же.., – встав кинувши ложку на стіл Григорій Павлюк.

– Думаєш ти один чесний..? А ми сліпі..? Знаєш, хто там підбирав..?

– Хто..? – Степан стис кулаки, аж пальці хруснули.

– Он, він ... – кивнув на Петра Білика, – Рекорди ставив...

Степан повернув голову, їв поглядом Петрове обличчя... А той і очей не підняв...

– Ти..! Рекордист сраний..! – виплюнув нарешті. – Ти ж зерно в землю втоптав – закричав, вирячивши очі. – Чуєш, зерно!..

Петро і собі схопився на ноги...

– Ти, язиком багато не теліпай, прикусую язика! – заверещав.

– Та скільки ж можна мені рот закривать..? – Степан оскаженіло зиркав на трактористів... Шукав підтримки... Вони кивали головами і, мовчали...

– Скільки нада, стільки й будемо закривать! – верещав Петро.

– Кому нада? – сіпнувся Степан, – Чи у нас не демократія..? Мать би її.

– Парторг під'їхав до мене.., поняв.., говорить, звіт треба в район подавать, що жнива вже офіційно закінчено, а у вас у ланці ще п'ятдесят гектарів... Підводите, каже, ну й таке інше... Від себе, каже, і від правління колгоспу, прошу, збий до ранку... Ну, я й збив з помошником...

– А совість де..? – накинувся Степан. – Чому він до мене не під'їхав, га..?

– Бо ти не партійний... – Петро не докінчив... – Ти чого причепився до мене? – крикнув він... – Диви який чесний..! А толку, толку з твоєї совісті... Що ти носишся з нею..? Де вона твоя совість..? На.., почитай, почитай..! – Петро схопив з підвіконня газету „Правда“. – Почитай, що пишуть! Кому треба твоя совість?

– Нам..! – підняв голову Степан, очі налилися злістю. – Нам і дітям нашим..! – процідив крізь зуби...

– Ді-і-ітям..? – аж заверещав Петро. – Ти що, за свою совість машину купив..? Чи дітей вивчив..? Чи орден тобі за неї дали..? П'ятий десяток он пішки землю топчеш! – гарячкував Білик. – Ти почитай, почитай... Ну, що ти хочеш доказать..? – крикнув по хвилі... – Що парторг не правий, чи голова не правий, чи район, га..? Ти хочеш їм це доказать, їм? – Петро звів до стелі очі.

– Ти мені докажи спочатку, мені, коли я на свято надіну костюм з орденом.., сяду в новенький „жигулик“ і поїду до сина в город. Тьху, на твою совість..! – І сів...

– Ну, чого ти пристав до ланкового, Степане..? Бачиш і парторг знав, і голова – обізвався хтось із трактористів. – І район підтримав....

– Та досить вам, завелись як півні, борщ холоне. А ти, Степане, прибери відро зі столу, дай поїсти, – крикнув владно бригадир. – А то не тракторна, а драматичний театр...

Трактористи знову взялися за ложки... Принишкли...

– Слухай, Петре Захаровичу! – обізвався улесливо Григорій Павлюк – Кажуть, ти за кордон збираєшся по путівці..?

– Може й збираюсь, кому яке діло..? – Петро сьорбнув з ложки борщ. – Марусю, ану підсип гаряченького, бо захололо вже! –

звернувся до дівчини, що продовжувала оторопіло дивитись на стіл... На столі лишилось лежати четверо чи п'ятеро зернят.

– Марусю, ти що глуха..? – Дівчина стрепенулась, взяла миску і кинулась наливати борщ...

Петро глянув на стіл і мовчки згріб зернята на підлогу.

– Так ти не забудь нам гостинчика привезти, – не відставав Павлюк.

– Це тобі профком „удружив” Захаровичу..? – голосно спитав бригадир.

– Парторг з району привіз,.. – сьорбав з ложки гарячий борщ Петро Захарович.

– Кажуть, покірне телятко, дві цицьки ссе, – мовив наче сам до себе бригадир і виразно подивився на трактористів...

Степанові ніби хто в душу плюнув... Він ковтнув слину... Мовчки махнув рукою і рушив з їдальні...

Зайшов до „червоного кутка”, сів на стілець біля столу, покритого червоною скатертиною. Димів цигаркою...

Прочинилися, скрипнувши, двері:

– Дя, Степане Хомичу, їсти йдїть, борщ захолоне..! Я вже насипала. – озвалась Маруся.

Він і чув і ніби не чув... Мовчки підвівся, пройшовся по кімнаті. Далі відсторонив Марусю, що стояла на порозі, і через коридор вийшов на вулицю.

Біля входу стояло відро з зерном... Сумно подивився і мовчки пішов до трактора...

– Степане, підожди, чуеш...? – гукнув, вийшовши на ганок, Григорій Павлюк.

Степан не зупинився і не озирнувся. Завів трактор і погнав його в степ – подалі від тракторної бригади.

Додому повертався пізно ввечері. Йшов вулицею нетвердо переставляючи ноги... Раз по раз зупинявся і голосно вигукував в ніч: „Це я не умію жить, да..? Це я, Степан Олійник, неправильно живу..? Ик-к..! А вони правильно..?” – і йшов далі...

Зненацька з темряви вийшла невисока постать і швидко наблизившись до Степана, зашепотіла гаряче: „Дядьку, плюньте на них..! Чуєте, плюньте... Тільки пити не треба, не треба, дядю..! Чуєте?”

Він довго приглядався, і врешті пізнавши Марусю, тихо мовив: „Пече мене, доню, пече!”

– ...Опирайтесь, дядьку!.. Я вас доведу до двору ... – мовила дівчина.

– Ну, доведи... – буркнув Степан.

Вона взяла його за лікоть і далі вони пішли разом...

– Важко мені, доню, – мовив Степан по хвилі. Душа. Душа в мене болить, доню, та це ж моя борозна. Моя, мого батька і діда. Чуєш? У мене борозна, а у них самі машини і ордени... І син у городі...

За мить їхні фігури розтанули, зникли в нічному мороці, що поглинув простір... Ніби й не було нікого...

– Мені за батька.., – долинув ще з темряви Степанів голос і стихло...

НАРОДЖЕННЯ МАТЕРІ

Ой, ой, мамочко. Ай-а-а-ай-ай! – кричала захлинаючись від муки жінка.

– А-а-а! Ай-ай..!

– Ну покричи, покричи голубонько! Ми зараз поїдемо, уже зараз, – заспокоюючи говорила їй інша.

Ірина Петрівна прокинулась.

Мучила спрага. Відірвала від подушки налиту свинцем голову. Бездумним поглядом обвела кімнату...

– Де це я? Хм! – В голові ніби дзвони гуділи. Хотілось пити.

– Ай-а-а, мамочко! А-а-а! – знову почувся здалеку жіночий крик. Думка блискавкою влетіла в мозок і свідомість враз прояснилась.

Ірина Петрівна зойкнула. Світало. Світло сором'язливо проникло в палату, вимальовуючи сірою фарбою ліжка, сплячих жінок... Обличчя жінки перекошилось від муки, очі наповнились страхом.

– Живе..! – Вона застогнала! Обхопила голову руками. Кинулась на подушку. Однією рукою швидко нап'яла на голову блаженку лікарняну ковдру. – Ум! – застогнала вмиваючись сльозами. – Чого мені так? Будь ти проклята! – шептала Ірина Петрівна, задихаючись чи то від сліз, чи від задухи.

Пахло ліками.

Вона підтягнула до грудей ноги, різкий біль розколов тіло навпіл. Намацала руками живіт, він був м'який і в'ялий, як спущений футбольний м'яч.

– Та ні! Ні! Вмерло, мертве воно, нема. – Ірина Петрівна закрила рота руками, щоб не кричати. Та сльози проривались і

вона, вирячивши від натуги очі, закусивши до крові руку, плакала під ковдрою.

– Що це я? Що зі мною, – вертілося в голові. – Ні! Ні! ... Сором, а колеги, діти. Діти. Вони... вони ж вірили, я ж їх учила, а сама... Ні! Ні! Сором. Нагуля... – скреготнула зубами. – Ніколи! Нізащо!.. Ніза... Ум!

Уривки думок збивались до купи перетворюючись на тугий вузол. – Це вже божевілля!.. Господи. За що?

– Скажу була біля хворої тітки... доглядала... Та вони ж здогадались, знають усе! Залишу..! Потім заберу... Ні, хай візьмуть люди... Не можна мені... Записку, щоб не шукали...

– Я мерзотниця. Гидка мерзотниця... Ну нічого. Якось буде. Якось...

Ірина Петрівна висунула з-під ковдри голову. Віддихалась. В коридорі почулись кроки. Вона швидко склепила повіки. В палату зайшла літня медсестра. Підійшла до ліжка. Нахилилась, приглядаючись.

– Спить, сердешна, – мовила тихо. – І нас вимучила та й сама намучилась. Бідолашна, – сказала до котроїсь із жінок, що були в палаті.

– Нічого, за другим спокійніша буде. Я теж за Сергійком дуже кричала, – подала голос жінка.

– Та дивна вона якась. Ми її на стіл, а вона... все про мертвого. А карапуз гарненький у неї, 4.200! Треба будить, бо годувати час, – сестра заклопотано подивилась на годинник.

– Та то в неї психоз, жінки, первістка, зразу ж видно...

– А звідки вона взялась, Іванівно?

– Кажуть, з поїзда зняли... Ледве встигли... Що скучили вже? – сестра подивилась на жінок, що знехотя прокидались. – Ну, несу, несу...

В палаті загомоніли. Заскрипіли пружини. Жінки зручніше вмощувались на ліжках. Стиха перемовлялись.

– Ну все, зараз скажу і щоб не несли, – наважилась Ірина Петрівна.

Хтось штовхнув її:

– Годувати пора, жіночко! Вставай. У дверях стояла Іванівна з біленьким пакуночком у руках.

– Іполітова, беріть свого, – вигукнула привітно. Ступила крок і подала Ірині Петрівні загорнуте у лікарняну пелюшку дитинча. Вона злякано взяла пакуночок, глянула на червоне зморщене личко, на кирпатенький носик. Серце забилося як спіймана птаха...

– Та ти не лякайся. Научишся. Он дивись, бачиш, губками ворухить... Їсточки просить. Ти придивляйся, звикай. Ось так. Сядь зручніше. Не бійся! – воркувала сестра. – І натискай, натискай трішки, йому легше буде. Та не дуже, щоб не похлинувся. – Сестрі було приємно повчати молоду матір.

– Ну, а з батька могорич, такого мужика народила!

Ірина Петрівна сіпнулася.

– Ти що, дочко? – спитала сестра, слідкуючи за немовлям.

– Мені, до головного треба – мовила та по хвилі.

– Іванівно! Де ви? – почулось у коридорі.

– Іду-у! – крикнула медсестра і вийшла з палати.

Жінки перемовляючись, годували немовлят. Вони сопіли, покректуючи. Інколи якесь невдоволено проспівав у-а, у-а і знову покректує. В коридорі хтось застогнав, заховав. Жінки стихли, прислухались.

– У Петренчихи з побуткомбінату схватки пішли, – сказала одна.

– Та рано ще їй.

– Хм! Йому видніше...

– А кажуть, що їй на двійню натякали...

– Скоро побачимо...

Зайшла знайома медсестра і розмови стихли. Ірина Петрівна машинально віддала їй немовля.

– Ну як, наївся, богатир? – сестра подивилась на Ірину Петрівну.

– Що, погано, може Григоровича гукнути? – спитала.

– Та ні, ні! – відповіла поспіхом Ірина Петрівна. Вона вмить згадала великі сильні руки, що торкались її тіла вночі і здригнулась.

– Мені б паперу і ручку!

– Так ти й адресу впиши, а я сама телеграму вдарю... Дівчата, дайте в кого є – мовила Іванівна виходячи з палати.

Жінки кинулись шукати. Одна подала Ірині Петрівні зошит і ручку. Вона відкрила його на середині, переломила навіпіл і почала писати, сидячи на ліжку.

Перші слова написала швидко:

„Головному лікарю. Від громадянки Іполітової І.П. Заява. Я, Іполітова, – вона довго думала, кусаючи потріскані губи, нарешті написала: – Не маю змоги піклуватися про народжену мною дитину. Претензій до лікарів не маю”.

Поставила число. Підписалася.

Перечитала раз, удруге, втретє... Грамотно. Без емоцій і стиль витриманий. Сподобалось. Перечитала ще раз. Відірвала аркуш і згорнула папір навіпіл. Підвелась з ліжка. Невпевнено ступила крок до дверей. Потім ще один і ще...

– Куди це ти? – спитала котрась з жінок.

– Нудить. У туалет мені. Де?

– Через одні двері, наліво! – підняла голову сусідка.

Ірина Петрівна вийшла в коридор, у голові паморочилось.

Притулилась спиною до стіни, закрила очі.

– Вам погано? – спитала в неї молоденька медсестра, що йшла коридором.

– Ні, ні, в туалет!

– Ходімте, проведу.

Тримаючись за стінку, пішла.

– Ось! – показала на двері сестра.

– Я сама, – кинула поспіхом Ірина Петрівна, – а оце передайте головному лікарю. Обов'язково передайте. Не забудьте.

Прикрила за собою двері, ступила крок до раковини, відкрила воду. Підняла голову, вдивлялась у своє відображення в дзеркалі, далі тихо заплакала, ковтаючи сльози і розмазуючи їх по щоках. Зненацька обличчя люто скривилось і вона прошепотіла:

– Я живу на світі щоб прожити відпущене! – І по хвилі: – Брешеш! Для когось треба жити! Для добра! А де, де добро? Боже мій!

Боже! Я повірю, що ти є, повірю, чуєш, тільки допоможи, навчи як жити, для кого, коли тобі 32, для кого?

Сльози текли по її щоках і шуміла вода. Ірина Петрівна на хвильку замовкла.

– А його за що в пекло? За що. За те, що я, грішниця?.. Ні! Сучка я. Сучкою була, сучкою і залишилась... Безжальна сучка... На все життя без материнської ласки, – скреготнула зубами... – А мене хто пожаліє? Хто приголубить? Хто? – Вона гладила себе по голові, по щоках, а сльози лились і душа боліла. Жаль їй було себе, свою красу, молодість, успіх...

В двері постукали.

– Чи не скоїлось там лиха, жіночко?

– Ні, ні! Все добре... – відповіла, поспіхом вмила лице закрутила кран і відчинила двері. – Рушника ось не взяла... – мовила винувато...

– Годувати вже пора, а тебе нема... Як назвали? А в мене дівчинка – 3.800. Чоловік і додому брати не хоче, третя вже, а я що... – щебетала молодиця притримуючи Ірину Петрівну за лікоть.

– От і добре, дійшли, сідай, сідай на ліжку, обережненько. – В палату зайшла Іванівна з пакуночком в руках. Ірина Петрівна вместила на ліжку, взяла немовля, приклала. Воно, зголоділо, відчувши материнське тепло, писнуло, жалібно так. В Ірини Петрівни затерпло в грудях.

Забувши про все на світі, вона несподівано для самої себе, нахилилась і вперше поцілувала червоненьке зморщене личко. Раз, удруге, а воно знову писнуло, відірвалось на хвильку і: у-а-уа-у-а.

– Живе! – сказала кумедно і посміхнулась. – Моє! Мати рідна, моє! – вона подивилась на дитинча вже іншими очима, очима матері. – Це ж я його виносила, я народила, шептала сама собі Ірина Петрівна і її змучене, бліде обличчя гарнішало. – І ..., зрадила... Вона аж скрикнула, відняла від грудей маленького, обережно поклала на ліжку.

Він закректав, невдоволено писнув. Прикрила халатом гру-

ди і повільно, але твердо рушила до дверей. Поспішала. Шукала потрібні двері з табличкою.

– У-а-а-у-а! – донеслось, потім ще і вона скоріше серцем, ніж вухом вловила, впізнала рідне наймиліше і найдорожче: – у-а-уа-у-а.

– Синку! Синочку!.. Швидше! Ти мій, синку, мій, я нікому тебе не віддам! Зараз, я зараз, – шепотіла Ірина Петрівна, розмазуючи по щоках сльози. Ще крок – вона поточилась і впала.

Відчинились двері. До неї бігли дівчата з палати, Григорович з великими сильними руками, добра Іванівна і ще хтось... Ірина Петрівна хотіла крикнути, та змогла лише прошептати:

– Він мій, я його не віддам, а-а-а...

Так вона стала матір'ю, а він – її сином...

ПОВІСТКА

Мамо! Мамо-о-о! — біжить степовою дорогою невисокий білявий хлопець. Біжить безкрайнім буряковим ланом, і буряки, здається, злякано втягують в землю міцні шиї, а небо сильніше припадає до землі, прислухаючись до того крику.

— Що то? Що то?

Злетіла з бетонного стовпа електромережі ворона і, втомлено махаючи крильми, полетіла над полем, над ланкою жінок, що порала буряки в дальніх гонах. Одна з них важко розігнула спину, зняла заскорузлу від землі і бурякового соку рукавицю, поправила теплий платок, що налягав на очі.

— Дивись, Олено, чи не твій бува? — мовила, переводячи подих.

Олена підняла голову, придивилась. А далі мовчки заспішила назустріч. Спочатку йшла спотикаючись об бурякові голови, потім кинулась бігти, перечепилась, впала, знову бігла, не озираючись, аж доки не притисла до грудей біляву синову голову.

— Що з тобою, Толику, що?

Хлопець засоромився, виривався з обіймів, а вона не відпускала.

— Пустіть, пустіть, мамо, ну чого ви, чого обіймаєтесь, ну в армію йду, як усі... пустіть, он люди йдуть, пустіть!

— Та що з тобою, дитино, ти здоровий?

Олена придивлялась і не могла зрозуміти: він і ніби й не він. Щось неясне, але таке болюче блукало в свідомості.

— Що ж воно? — насторожилась Олена. Як затравлений звір зиркала на жінок, що обступили її, і все тисла до грудей непокірну синову голову.

— Чи хто умер, не Семен Кулька бува, га? — питала тітка Федора, бо підійшла до гурту останньою і тепер заглядала в жіночі обличчя, чекаючи відповіді.

— Та Бог з вами, — загомоніли жінки. — В армію он хлопця забирають. Повістку приніс. — Збирай мати гулянку, — засміялась котрась з жінок.

Олена ніби прокинулась.

— Не може бути, не вірю... В тебе ж довідка, синку, довідка, лікарі дали... — Вона благально подивилась на сина.

— Та, я сам, мамо, — сказав тихо.

— Не пушу, — мовила Олена. — Єдиний він у мене! Хворий він. — Не дам а-а-а-а! — завила Олена, опускаючись на землю. Сіла. Хапала відкритим ротом повітря, розмазувала брудними руками сльози по щоках. Була страшна і безсила.

— Один же він у мене. Оди-и-ин, — повторювала, захлинаючись. — А як уб'ють?! — І враз затихла... Жінки, почувши те слово, відсахнулись від неї. Стояли мовчазні і злякано дивились на заплакану Олену, на її хлопця і на Марію Сап'ян, що мовчки рушила від них геть до села.

Мовчали, тільки Олена схлипувала, розмазуючи по щоках сльози, та гуділи на молочному комплексі двигуни.

А Марія вже й біля села. Йшла крайньою від степу вулицею, нікого і нічого не помічаючи, спішила на цвинтар. Пройшла рядами кам'яних пам'ятників і простих могил з хрестами. Шукала очима п'ятикутну зірку. Свою зірку. Ось вона, на самому почесному місці, біля пам'ятника колишньому голові сільради. Тут мало кого ховають, тільки заслужених.

Підійшла, прихилила до каменя голову і довго плакала, гладячи руками холодну плиту.

Наплакавшись, мовчки вирвала пожовклі стебла квітів і трави біля надгробної плити, причепурила могилку. Деякий час стояла, задумавшись, далі відміряла два кроки вправо від могили і три кроки вліво. Кинула те робити, але через хвилику знову взялася міряти прямокутник. Міряла, примовляючи:

— Я маю право тут, біля сина лежати. І ніяка сільрада мені не заборонить. Заробила я на почесному місці могилку. Як умру, хай тут поховують... Заробила. Он якого сина віддала...

І Марія, обнявши плиту, притулилась щокою до залізного портрета, до вибитого на камені ордена Червоної Зірки і скупого напису: Сап'ян Степан Петрович. 1964-1983.

БЕСІДА

Дід Федір сидить у порожній хаті, вмикає шепелявий гучномовець і прислухається...

— Біля мікрофона поет Григорій Лютий, — оголошує дикторка.

— А біля радіва — Хведір Крячок, — вставляє слово дід.

— Я воду пив з твого лиця... — промовляє чоловічий голос.

— Ти диви! — прицмокує порожнім ротом Федір. — Як я колось...

Вимкне. Посидить. Далі довго виглядає у вікно. На вулиці жодної живої душі.

— Добили село... падлюки...

Знову вкручує радіо.

— ...підліткова наркоманія. В бесіді бере участь кандидат медичних наук...

— Бича їм, — перебиває диктора Федір.

— Бича їм між вуха — і вся тобі прохвілактіка.

— І депутатові вашому бича... І призідентові, аби лицем до села був... лицем...

Цілий день отак гомонить з гучномовцем Федір Крячок. Бо більше нема з ким..

Пустка...

СТАРУ ГРІЄ НЕ КОЖУХ...

День видався теплий і погожий, ніби й не було довгих набридливих дощів. Сонце стояло над головою і знай гріло застужену сирістю та ранніми холодами землю, а потім зненацька скотилося за обрій і згасло. Осінній день ураз зів'яв, придавлений до землі набряклими водою хмарами з півночі.

Іваненчиха, упоравшись трохи з домашньою роботою, назбирала сякого-такого сміттячка, наклала в плиту і запалила. Язики полум'я ліниво потяглися до мокрого хмизу та облужаних качанів. Хмиз довго шипів, тріщав, а тоді якось зненацька зайнявся, освітивши на мить невеличку кухоньку.

Доки розгорілось, а за вікном уже й смеркло. Дощ злобливо „затарабанив” у шибку. Чи й справді було холодно в кухоньці, чи, може, від ляпотіння дощу Іваненчиха мерзлякувато здригнулася.

Взяла стілець і сіла біля пічки.

Протягнула до тепла сухі, схожі на гілки хмизу, покручені хворобою і старістю руки, й дивилася у шпарку нещільно прикритих дверцят на вогонь. Чи думала щось, чи то прислухалась, як потріскують у плиті дрова.

„Стару гріє не кожух, а веселий теплий дух” – згадалась їй давня примовка. „Який там у Бога дух. Ледве вже на ладан дихаю”, – винувато усміхнулась сама до себе.

По кухоньці повільно розповзалось тепло, відвойовуючи простір у сирості й холоду. Іваненчиха приклала руку до грубки. Тепленька вже. Стала, притулившись спиною до найтеплішого місця, – гріла хворий попереk.

Зігрівшись трохи, зняла з голови в'язану хустину, кохтину

поклала на ослінчик. Пригладила долоньями рідке сиве волосся на голові.

Ганна Іваненчиха не любила тієї миті, коли треба було заходити до хати. Боялася її відтоді, як нездужала в колгосп на роботу ходити.

Доки була між людьми, в гурті, легше було, а тепер от – сама. Інколи онуки забіжать, або син заїде. Останнім часом, все на підпитку. Негарно вони живуть з жінкою, часто сваряться через ту горілку. І звідкіля воно те горе береться? Був як людина і на тобі, – плакала безсонними ночами Іваненчиха.

Самотність усе більше давила її, рвучи душу на шматки, мучила спогадами, сумними старечими думками.

Вона все частіше діставала зі скрині смертне. Перебирала його, перекладаючи лимонними шкоринками від метелика. Як годиться, чорне плаття, вишиту синенькими квіточками кохтинку, подаровану, колись давно невісткою хусточку, а ще її гордість – легенькі, гарно пошиті шкіряні черевики.

Тепер вже таких не шують, попадаються все більше важкі матерчаті і не носкі, а цим, коли берегти, й зносу не буде. Скільки разів умовляла себе носити їх влітку, а на смерть магазинні купити, так і не наважилась.

Здригнувшись, Іваненчиха намацала в сутінках двері в кімнатку, прочинивши їх, стала на поріжку і довго шаруділа по стіні рукою, намацуючи вимикач. Знайшла. Сліпуче світло заповнило кімнату. Вона причинила за собою двері, підійшла до вікна і довго старанно зашморгувала його.

Цокав годинник, шамкотіло радіо.

Зненацька божевільний регіт вдарив її в груди, відкинув від вікна в глибоку кімнати.

– Мати Божа! – мурашки забігали по спині. – Сич! Чого йому тут треба? Мабуть, на хаті сидить.

Іваненчиха прислухалась. Було чутно, як шкребуться і пищать на горищі миші.

І знову страшне кавкання почулося за вікном. „Чи взяти палицю та зігнати, бо ще біду накличе?” – подумалося старій.

Хотіла вже йти вдягатися, взялася за ручку дверей, постояла хвилинку. Птах більше не кричав, певно, полетів десь далі. Стояла, вслухалася. Дощ знову заляпотів по шибках.

Іваненчиха трохи заспокоїлась, сіла на стару канапу під грубкою і заходилась читати свіжу газету. А дощ все періщив за вікном, час від часу притихаючи, і тоді було чутно, як великі краплі скочуються з голих гілок на землю.

„Погода усім вигода, а от сльота – усім гризота.” – сказала Іваненчиха, переглядаючи прогноз погоди на тиждень. – Ох-ох-ох, – зітхнула голосно. І тільки вона зітхнула, як у шибку хтось голосно затарабанив. Старенька злякано здригнулась, аж газета випала з рук.

– Хто там?

– Бабусю, бабусю! – загукало за вікном крізь сльози. Іваненчиха впізнала голос онука. В грудях щось обірвалось. „От тобі й сич!” – майнула думка.

Кинулась в сіни босоніж, простоволоса. „Зараз, зараз, онучку”, – шепотіла захлинаючись.

Ледь прочинила двері, як онук рвонувся до неї з усіх ніг.

– Швидше, бабуню! Там, там... – хлопчик поспішав сказати, але сльози душили, й він ковтав слова.

– Що, онучку? Що там? – аж благала, дивлячись у його страшні, повні сліз і переляку очі.

– Там батько напився, бігає з сокирою, порубаю кричить. Я втік, а мамка й сестричка у кухні закрились. Швидше, бабусю, порубає-є-є! – заревів хлопчик.

– Тш-ш, Юрасику, – Іваненчиха затулила йому рота долонею, відчувала, як кривиться хлопчачий рот, а по руці течуть пекучі сльози.

– Тихше, Юрасику, я зараз, зараз..., – заговорила спокійно, – я зараз, я вдягнуся.

Вона кинулась до кімнати, схопилася за одіж, але якась гарячкувата думка знов потягнула її до онука.

Той мовчки стояв у сінях, шморгав носом, кривився від страшної муки, а очі, мов у божевільного і повні сліз.

– Господи, перелякали дитину, Господи, – вона похапцем витерла онукові носа, щоки, рот.

– Юрасику, мерщій біжи до дядька Семена, тільки бігом. – Я зараз, Юрасику! – і виштовхнула онука в ніч.

– Біжи! – крикнула навздогін.

Сама швидко накинула фуфаечку на плечі, вступила в глибокі калоші, і птахою пурхнула в темряву.

– Ой Божечко, ой горечко! – вигукнула по дорозі. Важко переставляючи ноги, губила в тугій грязюці калоші.

Доки добігла до синового двору, ледве дихала. А в дворі вже й люди. Злякано гавкають собаки, реве в хліві корова, в хаті світло по всіх кімнатах.

А син п'яний, розхристаний стоїть на порозі, розмахуючи сокирою.

– Де вона, гадюка?! Зарубаю! Не підходь! Все одно знайду! Іваненчиха не чула, як загубила по дорозі хустку, як ріденькі коси розметались по плечах.

– Тітко Ганно, не підходьте! – шарпнув хтось її за полу куфайки.

– Пустіть, тож мій син! – Підняла вгору руки і кинулась до дверей.

– Сину-у-у! Синочку, що ж ти робиш?

Доки бігла вулицею, не було сліз, а тут полились важкі материнські сльози.

– Сино-о-о-ч-ку!

Він п'яно хитнувся в дверях.

– Не підходь, зарубаю!

Іваненчиха зупинилась, закрила долонями обличчя, сльози душили її.

– Це ж я, сину, мати твоя! – вигукнула.

– Не підходь, я сказав! – крикнув п'яно, приглядаючись.

– А, й ти, стара відьма, прийшла... – сказав по хвилі. – На концерт прийшла? Граю я! Граю! – вигукнув.

Грюкнув дверима перед матір'ю. Клацнув замком.

– Уб'ю! – донеслось з хати. З мисника посипався посуд.

— Мамочко! — заверещав Юрко, немов біля самого вуха Іваненчихи. — Ой пустіть, там мамка, а-а-а!

Іваненчиха аж кинулась на двері. Стукала кулаками, благала відчинити.

Десь далеко кричала не своїм голосом дитина, ревла коро- ва, бігали попід вікнами люди. Знесилена, сіла на високий по- ріг, розмазувала брудними руками сльози по щоках.

— Сину! Сину! Бодай би я тебе маленького задавила, щоб при сивій голові отакий сором терпіти! — приказувала Ганна. — Бодай же ти залився тією горілкою. То раз би одплакала. Бодай ти кругом світу... Та що ж це я, люди, про свою дитину... Господи! — Іваненчиха залилася сльозами.

— Бодай же ти моїм маторжеником, ще маленьким удавив- ся, сину мій проклятий! — крикнула, притуливши обличчя до шибки.

У хаті стихло. Через хвилину клацнув замок.

— Це хто? Ви, мамо? — почулося за дверима.

— Я, я, синку, — Іваненчиха шморгала носом. Взялася за руч- ку дверей. — Пустити мене, сину!

— Що вам тут треба? — спитав насторожено.

— Істочки тобі принесла... — не знала, що йому й казати.

— Що, що ти там мелеш, стара відьмо?

— Та це ж я, мати твоя, пусти мене!

Двері відчинились.

— Хто ворухнеться, зарубаю! — крикнув до людей і заніс со- киру над материною головою.

— Ой, людоньки! — зойкнула якась жінка. — Убиває ж! Спасайте!

Ганна зайшла в сіни. За спиною, пострілом клацнув замок.

— Сину! — обізвалась Іваненчиха. — Що ж ти робиш, сину? Га? Ну чого тобі не вистачає? Їсти є що, дітки, жінка і робота є, і одягнений. Ну нащо ти її п'єш, сину, будь вона проклята!

Степан поривався щось сказати, та тільки вирячені очі п'яно блищали, а язик заплітався.

— То моє, моє діло... Замовч, ма... — забелькотів.

— Сину, сину, я ж тебе виносила, я ж раділа твоєму першому

слову, щаслива була, коли пішов ніжками. Я ж себе не жаліла, ночей не досипала, за трудодні спину гнула, аби тобі... І діж- дала, оце, сину, га? Де твої очі, де твоя совість? Діждалась я, щоб ти мою старість кулаками стрічав. Дай мені вмерти спо- кійно. Ну що ти твориш?

— Я її, стерву, порубаю! — вигукнув п'яно з люттю в голосі. — І тебе — якщо не замовкнеш...

— Ну, на, рубай, іроде, на, — Іваненчиха нахилила сиву го- лову. — Вона ж мати моїх онуків. Вона ж рід нам продовжила, а ти на неї з сокирою, на дітей, дурень ти, дурень, сину.

— Рубай! — крикнула ооскаженіло. — Тільки мене першу.

Степан уже був аж сокиру підняв, але рука задрожала, в за-туманених очах зблиснув переляк. Сокира брязнула на під- логу, на уламки дорогого кришталю.

— Боже..! — простогнав.

П'яно поточившись, кинувся до старої. Упав на коліна, цілу- вав заляпану баговинням спідницю, плакав рясними п'яними сльозами.

— Простіть, мамо, простіть мене. В рот не візьму більше... пальцем, пальцем не торкну...

Іваненчиха ще дужче розплакалася. Сльози градом котили- ся по обличчю, падали на синову одіж, на непокриту голову.

— Бог, Бог простить тебе, сину...

Він ще щось белькотів біля її ніг, але вона вже не слухала, гладила його волосся, кропила рясними сльозами. Скільки разів вона отак голубила його? Коли хворів у дитинстві, і коли від голоду пухли в сорок сьомому. Чи думала тоді, дивлячись на його тонісінькі прозорі рученята, що вони піднімуть на неї сокиру?

В двері загнукали ламаючи дошки.

— Матір убив! — кричав хтось під вікнами. — Дружно давайте, а то всіх порішить!

Вона відвела синові руки, кинулась до дверей.

— Стійте, я жива! — крикнула.

Клацнула замком. Троє чоловіків увірвалися в сіни. Наки- нулись на Степана, звалили, в'язали руки й ноги. Він не опира-

вся, лежав на підлозі, дивився на матір каламутними очима. Шморгав носом.

– Простіть мамо, простіть... – Хтось підійшов, торкнув Ганну за плече. – Ви цілі, тітко Ганно?

– Мар'яну, невістку, Мар'яну шукайте з дитиною... – відказала.

– Та вона он де, вона у вікно вилізла. Вона ціла.

Іваненчиха мовчки опустилась на підлогу. Її підхопили, почали тикати під ніс пляшечку з нашатирем.

Нараз Ганна закивала головою.

– Ой, досить, дайте я встану. Мар'яно, дочко... Де ти? – покликала.

– Ось я, мамо, – обізвалась невістка, що стояла поруч, притискаючи до себе дві дитячі голівки.

Іваненчиха глипнула посоловілими очима.

– Боже мій милий, Боже! Ну за що ти мене отак покарав? Га? За що я отак мучусь на світі білому?

Мар'яна підійшла ближче.

– Не плачте, мамо. Якби ж воно допомоглось...

Іваненчиха шморгала носом, тихо стогнала.

– Я не за нього, дочко побиваюсь... Хоча й його жалко, син же він мені... Я за долю нашу плачу нещасливу.

– Нічого, діти виростуть, зрозуміють, – мовила невістка.

– Ой ні, дочко... – Ганна потроху заспокоювалась. – Не зрозуміють вони, дурості нашої не простять. Дитинства свого, горілкою скаліченого не простять.

Сусіди потроху розходилися, а хто ще був у кімнаті, стиха перемовлялись, як біля покійника.

Хтось із жінок приніс віника. Почали змітали бите скло.

Застогнав, лайнувся у сусідній кімнаті Степан. Іваненчиха кинулась до нього. Попросив води. Не встигла напоїти, а сусідок уже нема, пішли.

В кімнаті холодно й порожньо. Вона оглянула потрошене, побите сокирою домашнє майно. Невістка тихо плакала у кутку біля дітей. Ганна підійшла. Стояла, гладила дитячі голівки, мовчала.

– Ти на мене зла не держи, дочко, – обізвалась. – Не винна я, не винна...

Помовчали.

– Спати де будете? – тихо спитала свекруха.

– До батьків піду...

– З дітьми?

– Угу – озвалась Мар'яна.

– Так далеко ж!

– Я з мамкою! – вчепилась у невістчину спідницю онука.

– А він як?.. Мар'яна стенула плечима і опустила очі...

– Тоді йдіть, я тільки хату зачиню й прийду. Щоб собаки не влізли, – сказала мов сама собі Ганна.

– Ну, ми пішли... Хустку якусь запніть, – кинула невістка, – Там, у хаті... Та ні, нате мою, – зняла з голови хустку й простягнула свекрусі.

До двору ледве дійшла, ноги вже не несли. Прочинила незамкнені двері, зайшла до хати. В кухоньці було ще тепло.

Тільки тепер Ганна Іваненчиха відчула, як вона змерзла. Як холод зводить їй руки, як цокотять зуби.

„Бабу гріє не кожух, а веселий теплий дух,“ – чи сказала сама до себе чи, може, тільки подумала Ганна. Сіла на стілець біля плити. Простягнула до її теплих боків руки. Потім підсунула стільчик ближче до грубки, притулилась до неї спиною. Шукала найтеплішого місця і не знаходила.

Вмостилась зручніше на стільчику, та... так і залякла, не скрикнувши і не поворухнувшись більше.

І тільки сич заливався божевільним реготом за сусідньою садибою та сумно вив собака.

Сіріло.

СНІГ

Снігу довго не було. Вже й новий рік зустріли, й старий провели, а земля ще соромливо прикривала свою наготу брудною ковдрою опалого листя. То там, то тут серед осінньої сірості зеленіли ріденькі клаптики трави й густі килими озимини.

Часто сіявся дрібний в'їдливий дощ, і галки без веселого елементу перелітали з місця на місце і подовгу нерухомо сиділи під мжичкою.

Фанасій Олійник вийшов на подвір'я покурити. Довго стояв під розлогим кленом, висмоктуючи з цигарки дим і спостерігав, як захлинаючись від напруги, повзе розбитою вулицею автомашина, а великі краплі води вперто скочуються з гілля на землю. Двері будинку відчинялись, і онука з порога пищала у промоклий простір:

– Діду, зонтика візьміть! Промочитесь!

Фанасій здригався, довго грозився кудись у небо і, загасивши недопалок об мокру кору клена, йшов до хати.

Помивши руки, зливаючи собі з кухля, сідав до столу і починав різати хліб на обід.

Відрізавши скибку від запашної домашньої паляниці, діловито обрізав тверді рум'яні шкоринки, залишаючи один „мякиш”.

– Не нарізуй, не нарізуй багато! – підходила з тарілкою запашного борщу дружина.

Мовчки сідали за стіл і тільки ложки бряжчали і сірий здоровенний кіт вдоволено мурчав під ногами.

– Чуєш, стара, може наллеш від простуди?

– Не чіпляйся, Фанасію! Нема! Он празники скоро.

– Як нема? – не здавався Фанасій. – А було ж, сам бачив!
– Що бачив, то й твоє! – відрізала дружина.
– Доведеш мене до гріха, Одарко! Ох! Як доберусь! – переходив у наступ Фанасій.

– Е-е-е... герой війни, а розуму – кіт наплакав. Отаке при дитині...

Глянувши на онуку, що, забувши про борщ, слухала їхню розмову, Фанасій замовкав.

Покінчивши з шматком жирного м'яса, важко вставав з-за столу, хвилину походжав по хаті, придивляючись до фотокарток, що висіли по стінах.

– Одарко, а де мій кожух і валянки?

– О! Оце ще! Нащо вони тобі? Он знову дощ надворі! – обзивалась від столу Одарка.

Фанасій підходив до вікна і дивився, як Рябко, вистромивши з будки голову, сумно поглядав на небо. А мокрі, замурзані кури, що встигли звикнути до дощу і не ховались під дах, вибирали з його миски крихти хліба.

– Щось спину ломить і ноги гудуть, – скаржився Фанасій, відходячи від вікна. – Мабуть на погоду.

– Ага, після дощу і знов дощ, – озивалась Одарка.

– А що, Валюшо, буде сніг цієї зими? – шукав підтримки у онуки Фанасій.

Валюша переводила на бабусю розумні оченята й чекала, що скаже стара.

– От життя, – відповідала за онуку Одарка, – дитині скоро шість років, а воно ще снігу гарного не бачило.

– Ні, стара, що не говори, а за моїм прогнозом буде сніг! Їй-бо!

– Москва передавала „без змін”, а ти сніг! Звідки?

– І мороз буде, Одарко, і сніг, – вів своєї Фанасій. – Де кожух?

– Господи, і скільки ще я з тобою мучитися буду, з отаким впертим? В скрині твій кожух, в столярні...

Фанасій одягав мовчки шапку і йшов до столярні. Прочиняв гарно пригнані двері, і настояне на соснових дошках повітря проникало в груди, дурманило голову. Витягав з скрині про-

пахлий тютюном і лимонними шкірками, що їх поклала від метелика Одарка, кожух, міцно зв'язані валянки і йшов до хати. Ще стояв на порозі, а Одарка вже гукала:

– Чуєш, Фанасію, може оддамо твого білого кожуха Іванові в город?

– Навіщо він йому в городі?

– У них мода така. Всі тепер носять. То, може, оддамо, а ти в старому парубкуватимеш?

– Оддамо! – буркнув Фанасій.

Він кладе валянки, чіпляє на гвіздок кожуха, а сам вдягає фуфайку.

– Піду... Показайную!

– Крашанки у курнику збери! – гукає старому у спину Одарка.

... До хати повертається, коли землю огортають ранні зимові сутінки.

– А знаєш, Одарко, сніг буде, похолодало надворі.

– Ну дай Бог!

– І коровка не сьогодні – завтра прокинеться, бо видно вже дуже...

Онука, що весь час крутиться біля баби, не второпавши, як це прокинеться і що там видно, питає діда:

– А що, вже телятко є?

– Нема, нема, дитино. То в діда терпець урвався.

– А я тобі скажу, Фанасію, що вона ще неділю перетягне. Скажеш, не я говорила.

Повечеряли.

Одарка бряжчала митим посудом, а Фанасій слухав з онукою „Вечірню казку“. Спати лягали з думкою про сніг і про теля.

... Одарка прокинулась серед ночі від сліпучого світла. Кліпаючи очима спитала:

– Що там, Фанасію, знову осколок заворушився чи ноги ломить?

– Вставай, стара, скоріше. Тягни півлітру.

– А що, вже теля піймав?

– Давай, давай, без розмов!

Заспана Одарка похапцем витягла з закутка заховану пляшку, принесла кільце домашньої ковбаси. Нарізала.

Фанасій зняв з мисника дві чарки. Налив.

– Не тягни душу – теличка чи бичок? – спитала Одарка.

– Ну, будь-мо, стара! Сніг на дворі! – випив. – І гарний!

– Як сніг?

– А отак, діждались!

– А теля? – забувши про ковбасу, видихнула стара.

– А що теля? Зорька – корова добра, ну, перетягне днів зо три. Не вперше.

Одарка від тих слів тільки рота відкрила...

– А хочеш, Одарко, я снігу принесу? Гарний... – взяв з мисника полумисок, вийшов з хати. Повернувся з повним полумиском снігу. – Дивись, білий і пухкий, як тоді, в 37-му. Пам'ятаєш? Ми цілувались, а парубки нас сніжками закидали.

– Таке згадав... – а по хвилі: – а гарна я тоді була, а женихів скільки було в мене. – Одарка важко зітхнула, – А я, дурна, тебе вибрала, сказано: молоде-дурне. А як на фронт пішов добровільно, я всі очі за тобою виплакала, бо знала – полізеш у саме пекло.

– А я бач, і живий, – озвався Фанасій.

– Живий, – Одарка зачерпнула з полумиска жменю снігу і довго розглядала його, примружуючись, відчувала його приємну прохолоду і посміхалась...

– А добре ми прожили з тобою, Фанасію, га? – зашморгала носом Одарка.

– Добре, Одарко, добре! – мовив Фанасій, п'яніючи чи то від випитої горілки, чи то від спогадів, що розбуркали душу, чи від зненацька сказаних Одаркою слів...

Зигиво

ЕКСПЕРИМЕНТ

Цілу ніч ішов сніг. Він тихо падав на чорну заспану землю, розмальовуючи її білою фарбою.

Сашко прокинувся вранці від сліпучого світла. Миттю схопився з ліжка і до вікна. Біла пухнаста ковдра прикривши землю, змусила електричні дроти і гілки дерев вгинатися під вагою товстого шару снігу.

Садок виблискує на сонці сотнями самоцвітів. А горіх, що росте біля хати – ніби й не горіх, а біла пухнаста ялинка. Глянув Сашко на всю ту красу і скривившись, сказав: „Вчителька казали проводжаємо вас на весняні канікули. А на дворі зима.”

– Чого рюмсаєш як дівчисько? – гукнула Чайчиха. – Глянь, яка краса на вулиці!

Сашко швиденько вдягнувся, випив кухоль ще теплого молока і на двір, до краси.

– Ех, канікули, роби що знаєш!

Хлопчик діловито оглянув батьківське господарство: хлів з коровою, сінник, заглянув до курника і в гараж...

– Тетяна Анатоліївна на уроці казали, якщо голосно кричати, то в горах лавини падають, – мимоволі пригадалось малому.

– Так це що, сніг мого крику боїться? Не може бути! – І Сашко не роздумуючи став під найближче дерево...

– А-а-а... – покотилось над тихим сніговим царством...

Весело загавкали по селі собаки, що цілий ранок боялись порушити урочисту тишу.

Морозило, з димарів аж під небеса повільно тягнувся дим...

Кигикнули сінешні двері. Стара Чайчиха виглянула з хати.

– Чого горланиш?..

– А-а-а-а...

– Тю, я думала, вже носа набив, – вдихнула морозне повітря і причинила за собою двері.

Сашко відійшов від дерева. Далі хвильку постояв, роздумючи, і став під друге...

– А-а-а-а – понеслось над селянськими оселями. Аж захлинаючись загавкали собаки. Басом сусідський Вулкан, тенорками тітчині Тобік і Шарик, закудахкали кури. Знову рипнули двері:

– Ну чого горланиш, наче різаний? Собак по селі дражниш!

– Не мішайте, бабо! А-а-а-а...

– А щоб тобі добра не було! – Чайчиха схопила віника і вступивши в глибокі калози, кинулась до онука. Гойднулась одна гілочка, друга і враз все дерево бадьоро здригнувшись, струснуло з себе сніговий тягар.

– Ой, ой, – злякано скрикнула Чайчиха. Стояла обліплена снігом і з віником у руці. А онук вдоволено поглядав то на Чайчиху, то на садок, то на сніг...

– І справді, боїться! – мовив хлопчак і весело посміхнувся...

БЕРЕЗНЕВИЙ РАНОК

Починався погожий березневий ранок. Такі ранки в селі бувають лише напровесні, коли природа тільки-но починає прокидатися після тривалого зимового сну.

Пригріє яскраве весняне сонце, розтопить сніг, земля вмиється талою водою і помолодіє. Знову стане юною і вродливою...

– Добре їм, – думав Фанасій Бейдик, оглядаючи два молоді деревця, що посадив минулої осені. Розминав руками бруньки, приглядався, принюхувався... Посміхався...

– Живі, – зітхнув з полегшенням...

– Перезимували... Ну, от і добре...

– Знову їм молодість, знову радість...

„...До тебе, люба річенько,

Ще вернеться весна,

А молодість не вернеться,

Не вернеться вона!..” – замуликав собі під ніс Фанасій.

Думки вскочили у наїжджену за довгі роки життя колію і легко покотилися нею...

Воно завжди так навесні. Молодому думається про майбутнє з радістю, а старому з сумом...

Ходив по садку у новій фуфайці, глибоких калошах і у подарованій сином городській шапці, що дивно називалася – „петушок”.

– Город є город! Там все по-іншому... А нам, селянам, аби тепло...

...Сонце почало щиріше пестити землю. Фанасій посміхався, повільно хмелюючи від тепла і прозорого повітря, що проникало в груди.

Куди не кинь оком – скрізь нове життя. Все навкруг ніби залицяється одне до одного, виграє якимись свіжими радісними барвами: і сонце, і небо, і село, і поле, і берег неширокої, ще не скреслої річки.

Десь неподалік виспіває синиця. Весело лунає у повітрі її голос: „Кидай сани – бери віз!”, „Кидай сани – бери віз!”.

Голосно цвірінкають горобці на деревах, перелітаючи з гілки на гілку.

Кигикнули вхідні двері. Сусіди проводжають до автобусної зупинки доньку з маленькою онукою і зятя.

– Що в гості приїздили?.. – озивається Фанасій.

Сусіди за клопатами його не чують. А Фанасій і не наполягає...

Ш-ш-ш – прошуміла над головою згряя пташок.

– Дивись, дивись, мамо, то спачки? – щечече мале дівча, ухопившись за дідову руку.

– Шпачки, шпачки, онучко!... З вирію прилетіли... – весело гомонить захмелілий від зустрічі з ріднею та від випитої горілки сусід.

Лине над селом радісна шпакова пісня – то щечетання, то протяжний свист, то тріскуче скрекотання.

– Кар-ра, карр... – низько пролітаючи над селянськими оселями, скрипучим голосом щось розповідає ворона. Ліниво махає у повітрі крильми: – Кар-р-ра! Карр!

– Догралася, дог-г-ралася зима! Нема вже ні снігу, ні морозу нема.

– А говорили...! – стрекоче довгохвоста сорока. Вона теж відчула весну і радісно метушиться, попереджаючи родичів, що гніздо на старому клені, край городу, зайняла першою.

– Догралася, догралася...! А говорили...!

Перевалюючись з ноги на ногу, чимчикують до річки гуси. Вони обережно ступають своїми червоними лапками на розімлілу від тепла землю. Неквапливо спускаються до річки і довго весело хлюпочуться...

Великі краплі каламутної води скочуються з гусячого пір'я, пірнають у потік і мчать собі далі. Вони перемовляються без

зупину, не слухаючи одна одну: про гусей, про сороку, про сонце, про небо і про весну....

Гу-гу – стомлено гуде, пролітаючи над селом літак. Наскочить вітер – і гудіння на хвилюк стихне, а потім знову, аж доки не обірветься на високий ноті...

– Агов, Фанасію! – гукає повертаючись від зупинки сусід.

– А що.., до травневих свят вкинемо картопельку в землю, чи ні..?

Від несподіванки Фанасій здригнувся. Думки змішалися, і він невдоволено буркнув у відповідь:

– Та вкинемо... Аби здоров'я було... і тепло!

– Ну, дай Боже..! Ну дай...

Фанасій, повертається до хати з думкою про весну, про майбутній урожай і про погоду....

МИТТЄВОСТІ ЛІТА

Роки людина міряє літами. І кожен з нас, напевне, мріє дожити до свого сотого літа.

Та літо дуже швидкоплинне, а особливо на селі, бо за одвічними селянськими клопотами ми не встигаємо помічати швидкий біг часу... І лише наприкінці серпня, переводячи подих, стомлено дивуємось:

– Ось уже і літо минуло..! І не помітили...

РАНОК

Сіріє.

Денне світло несміливо заповнює простір, перетворюючи ніч на ранкові сутінки. Будинки в густих садках схожі на великих химер. Блисне інколи світло у вікні і знову погасне, неначе звір, хижим оком насторожено поглядає на сонне село... І тільки стрічка асфальтівки блищить умита ранньою росою чи може теплим дощем...

Від садків і від річки віє сирістю. Напоена рясними дощами, земля не встигає за ніч випити воду і вона хлюпотить, малими струмками збігаючи до балки, а далі – до річечки...

Тихо...

В повітрі ні співу пташок, ні гудіння комах. Нараз: „Дз-з-з, дз-з-з...”, – надїдлива комарина пісня. В очеретах озвалися недружним хором жаби. І знову : „Дз-з-з”...

– І жаб на вас нема, он скільки їх цього літа, – почувся приглушений чоловічий голос. Чиркання сірника. Жадібні короткі зтяжки і... „Бухи-кхи-кахи...”

Рипнули сінешні двері.

– До цигарки прокинувся?.. – І вже лагідніше: „Та вдягнися, не мерзни...”

– Угу...

– І знову: “Кхи-кахи”...

Десь скрипнули двері. Загомоніли сусіди. Заторохтіли пустими відрами господарки... І через хвилину відра задзвеніли на все село радісними дзвіночками, наповнюючись теплим молоком. Зачувши ті дзвіночки, солодко мружачись потяглись до хлівів коти... Заспано загавкав собака... Потім ще і ще...

Заревла корова. За селом загуло рівно і напружено – включились доїльні апарати на молочному комплексі... Від того різкого звуку прокинулись в гнізді жовтороті ненажерливі ластів'ята... Розбудили батьків і почались жваві ластів'ячі розмови...

Всі ті звуки повільно піднімались над селом, сплітаючись в одну, нескінчену музику життя... І та музика линула назустріч сонцю, назустріч новому літньому дню...

СТЕПОВА ПІСНЯ

...Високе сонце вже пришпорює гострим промінням напоєну вологою землю. А вона, розімліла від того дотику, протягує йому назустріч, як руки, зелені стебла трав, віття дерев, колоски недостиглого хліба...

Інколи серед свіжої зелені зблисне самоцвітом краплина роси і погасне, скочуючись на землю. Пахне чебрецем, полином і ромашкою...

„Дзин-дзин,” – загомоніла біля лісосмуги коса. – „Важко, важко..! Які міцні високі трави, он скільки їх! Он скільки їх!”...

Десь у пшеницях забили в бубни перепілки, невидимі талановиті музики літа... Змовкли на хвилину, ніби прислухаючись, і знову – дріб...

Високо в небі, десь від самого сонця, чується пісня жайворонка...

„Гу-гу, дз-дз,”... – сердито гуде джміль, борсаючись серед польових квіток і жита... Теплий вітерець лагідно пригорнувся

Сів на стілець біля вікна і дивився у двір, де ходили мокрі, замурзані кури.

– Їж, Фанасію, бо прохолоне...

– ...Картопелька, Мотре, вимокне.., якщо таке й далі буде...

А жукові – колораду, хоч би що..!

– Та воно либонь скоро розгодиниться, Фанасію..!

– Кажуть це циклон... Циклон пройде і розгодиниться, – заспокоювала дружина.

Онука мовчки уплітала запашний борщ...

Фанасій поклав ложку.

– Ти чого?.. Їж..!

– От тобі й діждались літа! – завівся Фанасій. – А воно, бач... – та й замовк на півслові...

Над хатою зненацька затріщала блискавка і вдарив грім...

– Свят! Свят! Свят! – злякано перехрестилась Мотря Бейдичка...

За вікном сіявся рясний, не по літньому холодний дощ...

ЛІТНЯ КАЗКА

День стояв над землею, як дзвін – ясний та погожий. Де-не-де на пагорбах ще половіли не зібрані пшениці, дзвеніли у високостях жайворонки, а у травах і картоплинні ворушилася численна комашня...

П'ятирічне дівча весело поглядає на цей, такий дивовижний для дитини, світ живої природи...

– Іванко, доню, – лагідно гукає батько. – Ти де?

– Тут я, тату, тут! – а сама не може відірватися... Сірий довгоногий коник тріпоче крильцями... А далі, стриб у траву і зник...

– А що ти там робиш, доню? – знов гукає батько...

– Казку дивлюсь, тату, – озивається донька.

Казку літнього дня...

БЕРЕГ ОСЕНІ

Срібляста павутинка, відірвавшись від верхівки самотнього куща молочаю, попливла над землею, потім ще одна і ще... Вони пливли над річкою, над селом, над степом – чарівні човники. Човники, що перевозять нас через швидкоплинну ріку літнього часу на берег осені...

Після кількадевного похолодання враз потеплішало. Південний вітер погнав по небу довгі отари дощових хмар ген-ген аж до обрію. Змучене сонце неохоче позирало на холодну змарнілу землю.

В сухих бур'янах і у прибережних очеретах заворушились комахи. Вони довго грілись, сидячи на листках очерету, на стеблах чортополоху, серед лопухів, під нежарким сонцем. А далі мільйонна сім'я піднялась у повітря, заповнивши пронизаний теплим промінням простір дзижчанням і шелестом невидимих крил.

– Ти дивись, чи й коماشня у вирій зібралася? – гукає з городу Фанасій Олійник. Далі підхоплює наповнені картоплею відра і несе до комори. Бур'ян і сухе картоплиння шелестить під ногами. Висипавши картоплю стає перепочити... Осиротіле гніздо ластівок наводить легкий сум...

– Знову осінь... Ех, хе... Скільки їх бачив, а все різні... Не схожі одна на другу... Хоч і сестри... – чи тільки подумав, чи, може, й промовив старий.

Одинокий метелик весело тріпоче крильцями, радіючи теплу, пурхає, відшукуючи найяскравішу квітку. А вони розсипа-

лись по блідих садках червоними і жовтавими вогниками чорнобривців та жоржин...

Тихо в селі. Безвітря.

Неповторна осіння тиша, що надає кожному дню святковості, урочистості, внутрішньої чистоти. Бабине літо – говорять в народі. А чого бабине, бо дуже вже швидкоплинне... Нараз: гуп-гуп!

Злякано загавкав собака, що задрімав було на сонці, зиркаючи на всі боки. Це легенький вітер, прокрившись, зірвав з гілки кілька великих стиглих груш. Одна з них, розбившись, заплакала солодким духмяним соком. Ненажерливі всюдисущі оси вже прилетіли і порядкують.

Метелик весело тріпнув крильцями, покружляв над садком, піднімаючись вгору і зник.

Виходжу за село. Прямую туди, де настирне гайвороння довгою темною хмарою кружляє над ріллею. Гуде трактор. Лемеші легко крають чорні скибки жирного чорнозему і він втомлено лягає рівними рядками.

З пожовклої кукурудзи вийшла на дорогу сімейка куріпок.

Трактор заторохтів, наближаючись і куріпки, зачувши той звук, заспішили перемовляючись до лісосмуги. Тріпочуть ледь пожовклі листки кленів. Вибалком спускаюсь до річки. Вражає буйна сивина степового полину. Шелестить пожовклими головами очерет. Річкова вода стала прозорою і високе осіннє небо купається в річці, змиваючи з себе літню втому і пил.

А я йду далі осіннім берегом. Оглядаючись, бачу, як ширшає ріка часу, як віддаляється і зникає в далині берег літа...

ДУБ І ГОРОБИНА

Після кількаденного похолодання враз потепліло. Південний вітерець погнав по небу невеликі хмаринки. У пожовклій сухій траві ожили і заворушились комахи. Чисте осіннє повітря і щедre, але нежарке сонце створювали почуття піднесеності.

Ми вибрались за село зранку. Отаборилися на березі Гайчура і пішли блукати берегом по осінніх цілинках.

...Ми помітили їх біля вибалку. Він – дужий велет, а вона – тендітна і ніжна...

Звівши вгору кучеряву голову, величаво стоїть дуб. А поряд, в його обіймах задумливо притихла горобина. Ніжно прихилила вона до нього свою голівку. І коли легенький вітерець торкає її листя, здається, що вона шепоче дубові щось потаємне...

Та враз, немов побачивши нас, зашарілася, зарожевіло листячко...

Дивною буває доля!

Колись давно, певне ще в юні літа, сталося лихо. Налетів вітер – погнув, поламав деревце. Так би й загинула горобина. Але дужий дубок вистояв і прийняв на свої груди молоду красуню.

З того часу вони поруч...

Інколи бува наскочить вітер, пригне горобину та вдарившись об могутні груди дуба, відступає і тільки куйовдить йому густого чуба. Оберігає дуб горобину так і тягнуться два життя одне до одного.

Вона щаслива від такої дружби, стає ще вродливішою.

Довго можна милуватися, цією хвилюючою картиною. Милуватись і думати, про своє найдорожче, найпотаємніше, про кохання і долю.

...Надвечір похолоднішало. Від води потягло сирістю. Десь далеко перегукувались відлітаючи у теплі краї дикі гуси, скиглили над водою чайки. А ген-ген, де Гайчур зливається з горизонтом, пламенів захід сонця.

У повітрі стояв приємний запах в'янення. А з жовто-гарячих красенів кленів тихо злітало на землю листя – починалась пора листопаду, золота заметіль осені...

ОСІННЯ НІЧ

Вечір. Ні співу пташок, ні гудіння комах. Люди і навіть худоба насторожено вслухаються в переднічну тишу. А вона розповзається по садках, проникає в селянські оселі, в хлівці і пташині гнізда.

Ніч.

...Від густих річкових очеретів, від ярів і балок віє прохолодною сирістю і вона пливе над землею, загострюючи запах в'янення. Нічний морок, поглинувши простір, стер чіткі обриси предметів і вони розпливлись мов акварельні фарби на цупкому аркушеві ночі.

Стальною стрічкою блищить асфальтівка.

На чорному небі з'являється перша велика зірка.

Зненацька:

– Толю!

– Оксанко! – До-о-ню!

– Додому вже час! Ану швиденько!.. – покотилося вулицею.

Невдоволено загомоніли дітлахи. Хоча холод вже забирається під сорочку, та їм би ще погратися...

Десь загавкав собака, потім ще і ще. Заревла в хліві корова, завовтузились кури вмощуючись на сідалі.

Село заворушилось, загомоніло, готуючись до сну. Із завмиранням серця чекаю цієї миті. Стою аж доки останній звук дитячого імені не стихне в кінці вулиці...

– Іванко-о-о...

І радію, якщо їх багато. Значить живе село...

Все яскравіші зорі розсипає по небу тиха осіння ніч.

І горять вони над сонним селом, над урожаєм в селянських коморах, і над зораним полем, вдивляючись з космічної безодні в прикмети тихої осінньої ночі.

РІЧКОВА СИЛА

Осінній день завжди дивує своєю щирістю. Чисте повітря наповнює груди, пахне опалим листям і свіжозораним полем.

Садки винувато позирають один на одного, прикриваючи свою голизу поживклим листям вишень-дичок. І лише довгоногі тополі гордо поглядають з висоти, розправляючи на сонці свої жовто-зелені сукні.

Беру капелюха і прямую до річки. Вона хвилюється, виграє на сонці, залицяючись до берега. А він ліниво розлігся аж до небокряю. І ніякої уваги. Сумно дивиться у високе блідо-голубе небо і думає...

Наскочить бува зненацька вітер і берег обізветься до річки вустами сивих очеретів, і знов стихне...

Неприступний берег. Надивився він на річку. Знає – мінлива вона. Сьогодні ласкава і ніжна, а завтра, коли сильніше дмухне вітер, стане непривітною.

Тому берег байдужий до залицянь річки.

Кілька кроків і він обривається. А далі, за стрічкою річки, без кінця і без краю степ...

Прямую понад водою аж ген-ген за село, туди, де жовто-сірий степ зливається з небом.

Змарніла річка. Обміліла. І вода, відступивши від берега на крок, заголила мулисте дно і розмалювала чорно-сіру смужку десятками пташиних слідів.

Зненацька: кря-кря-кря-кря-кря! Над головою прошурхотіла зграйка диких качок і, впавши на плесо річки, сховалась в заростях очерету. Стою, не рухаючись.

Через кілька хвилин на чистій воді з'являється невелика темно-бура, з рудуватими облямітками на перах і чорними пір'їнами на попереку, качка, за нею ще одна і ще. Птахи майже однакові за вбранням і відрізняються лише за розміром.

Ступив крок, щоб підійти ближче. Голосно хруснуло висохла стебло бур'яну під ногою і качки миттю знялися в повітря: „Кря-кря-кря,“ – покотилося над степом неголосне крякання.

Відступаю від води і прямую скошеним кукурудзяним полем. З-під ноги зривається в повітря десяток великих, знизу глинясто-рудих качок з жовтими дзьобами. Вони важко летять, віддаляючись, і я ще встигаю розгледіти буре, плямисте оперення їхніх спинок.

Дивно, невже свійські? Але я зразу ж відганяю поспішну думку: „Не може бути! За кілька кілометрів від села? А схожі..., дуже!“

Це крижні, любителі поласувати зерном. За хвилину, другу, птахи перетворились на маленькі цяточки, а потім і зовсім зникли з поля зору. А я ще довго стою і дивлюся їм услід.

Десь зовсім близько глухо гуде трактор... Пахне степом і сирістю...

Холод починає сковувати рухи і я повертаю до села... Оглядаюся на річку. Вона розхвилювавшись знову залицяється до берега.

А він байдужий...

Вітер жбурляє в річку листки і вони кружляючи плывуть за водою...

– Поглянь, це човники нашого кохання! – благально шепоче вона.

– Це осінь..., – спроквола неголосно мовить вітер, зашумівши віттям дерев і сухими стеблами бур'яну.

Осс-сінь...

ЖОВТОГРУДА СИНИЦЯ

Зимовий день починається задовго до перших променів сонця. Мороз, розгулявшись за ніч, буває, видавить з повітря густу паморозь і вона відбілить сіре сплетіння гілок на промерзлих деревах. І від цього ранок ще задовго до появи сонця здається трішки урочистішим.

В ранкових сутінках автомашини, відпочивши за ніч в гаражах і на стоянках, здається, рухаються швидше ніж учора ввечері. А поодинокі перехожі замість звичного вітання лиш весело перегукуються: „Ну й морозець!“

Люди не звертають уваги на тихий мелодійний звук, що долинає з білого мережива гілок: ці-фі, ці-фі, ці-фі! Це зустрічає погожий ранок, радіє, що прожито ще одну холодну зимову ніч невелика жовтогруда пташка яка зветься синицею.

В міру довірлива, прудконога й дзвінкоголоса птаха викликає в більшості людей симпатію.

І природно, що синиця прагне використати це в своїх цілях. Ніхто вже й не пам'ятає, котра із синиць першою залетіла взимку до теплого сільського корівника. Залетіла та й залишилась. І зимує поруч із шпаками та крикливими горобцями... До весни...

ЗИМОВІ ЗУСТРІЧІ

Зима нагадала про себе ще в листопаді. Прийшла, покрасувалася першим мокрим снігом, присоромила непокріті голови за необачність і підхльоснула неквапливих господарів, та й відступила, загородившись безкінечними дощами, туманами, ожеледицею і незвичним для зими теплом.

– Оце так погода, – бідкалися люди. – Знову Новий рік у калошах будемо зустрічати.

Фанасій Бейдик сидів біля вікна, встромивши носа прямо в газетну полосу, і мовчки читав, ледь ворущачи губами, прогноз погоди. Нараз відклав газету, виглянув у вікно. Великі краплі дощу падали на землю. Мокрі замурзані кури неохоче бродили по подвір'ю, вишукуючи поживу.

– А щоб вам добра не було, з вашими прогнозами! По газеті похолодання, а у нас тепло з дощем. Якщо і далі так буде, – пропаде озимка. Дуже вже в ріст пішла... Чуєш, бабо!

– Накаркаєш, справді погине, – озвалась стара.

– Нам снігу, снігу давай, з морозом-морозенком! Ех-ех-ех! Погода!

Перший міцний мороз врешті вичавив із землі надлишок вологи і закував її в міцний панцир. Рілля наїжачилась груддям, корінням і стеблами сухого бур'яну, перемеленого плугом і гусеницями тракторів. Інколи мороз розмалює вершечки грудок, брудно-сіру траву й дерева інеєм. Всюди сірість і пустака. Село прокидається повільно, довго вдивляючись в ранкові сутінки освітленими вікнами осель.

Розвидняється. Вітер, налетівши з незнацька, шарпає вимерзлу білизну, гуде в вершечках дерев: „гу-гу рудень-грудень”.

Хапає за поли перехожих, що перемовляючись поспішають на роботу. Голі садки злилися із землею і з стрічкою асфальтівки, зникли в безкінечній сірості простору. Запищить одинока синичка, перелітаючи з дерева на дерево, або півень насмілившись, розколе ранкову тишу захриплим співом.

Земля соромливо прикриває свою голизну вмерзлим в ґрунт листям, сухими стеблами бур'яну.

Бідна одіж. І вона дрижить на холодному вітрі. Вмивається інколи дощовими сльозами. Прикривається від холоду льодовим панцирем. Холодно. Сні-гу-у.

Погода на початку січня була нестійкою. Морози поступалися відлигам, навіть дощ серед зими йшов днями. Весна та й годі. Та ось північний вітер змінив нарешті свій напрямок і за одну ніч мороз просушив землю.

Швидко минув короткий зимовий день. Сутінки огорнули землю і на небі з'явився ясноголовий місяць. На ніч мороз подужчав. Зорі стали ще яскравішими і загадковішими. Зненацька, одна з них, ковзнувши по небосхилу, впала на землю. Потім ще і ще. Маленькі білі зірочки кружляли, зблискуючи в місячному сяйві над землею, вкриваючи її білою пухнастою ковдрою.

Нічна тиша і падаючий сніг. Диво. Біле пухнасте диво!

На ранок відбілене снігом село весело гомоніло, радіючи. Качки і гуси, радісно гелгочучи і кахкаючи, припадають до снігу, зчищаючи з замурзаного пір'я бруд. Дітлахи, поспішаючи до школи, роблять на ходу сніжки. І серйозний перехожий, що тільки-но вичитував комусь із пустотливих малюків, набирає повну жменю снігу, підносить до обличчя, відчуваючи ніжну прохолоду і таємний відблиск небесних зірок в сніжинках, радісно посміхається. Дорослі теж були колись малюками.

Опівдні сонце невпевнено пробило товщу хмар. Поодинокі промені ледь торкнулися землі, і снігова ковдра заграла самоцвітами. Дерев в садках прибралися в білі сукні і проти сонця вони аж сині. Гарне село цієї пори! Гарне і близьке! Воно сумує і радіє разом з тобою, а ти поспішаєш до нього поділитись

найзаповітнішим, бо це батьківщина, місце звідки ти пішов у світ.

Зупинився край села біло-червоний автобус, і гарно вдягнений молодик заспішив вулицею.

– Драстуйте, тітко Ганно!

– Драстуй, драстуй, голубе! Що це ти серед неділі за сумкою примчав?

– Син у мене, тітко, народився! Син! – Чуєте? – І побіг до сусіднього двору.

– Мамо! Син у мене... – чулося.

– Де ви, мамо? Син! Си-и-ин! – стукав у шибку... – Син! – видихнув.

Вискочила мати на вулицю в самих вовняних шкарпетках. Впала йому на груди, окропивши модну одіж рясними сльозами.

– З сином, синку! – засміялась. – І з снігом!

Крихти пам'яті

ЗІРКА ГАГАРИНА

Все яскравіші зорі розсипає по небу холодна осіння ніч. А в моїй кімнаті тепло і затишно. Перегортаю сторінки старого записника аж раптом..., на стіл випало дві фотографії і засохла квітка незабудки...

Пригадалась літня подорож у прадавню Володимиро-Суздальську землю... Милуючись характерними для центру Росії живописними лісними краєвидами з численними річечками, струмочками, синьоокими озерами і чорними болотами, я весь час відчував якесь трепетне хвилювання. І те хвилювання проймало мене від спогаду про те, що саме цей густий ліс, це голубе небо і ці болотні квіти бачили останній політ першого космонавта планети Юрія Гагаріна. Саме звідси, за легендою і за залишками учбово-тренувального літака, він пішов у безсмертя...

Асфальтована дорога чорною, наче траурною, стрічкою веде до місця загибелі космонавта... Останні двісті метрів відвідувачі меморіалу йдуть пішки. На бетонних плитах карбуються кроки людей, які несуть сюди вдячну пам'ять, стукіт сердець і муки совісті... ВІН був першим... А ми не вберегли... Як так? Чому?

Не ми. Вони його не вберегли...

На невисокому пагорбі стрімко зметнулася в небо 16-ти метрова стелла з червоного граніту, що нагадує язик полум'я. На стеллі вирізьблено барельєфи Ю. О. Гагаріна і В. С. Серьогіна. Навколо неї чаша з чорного українського лабрадориту. Проект меморіалу виконаний колективом архітекторів і скульпторів під керівництвом народного архітектора СРСР професора

М.М. Уласа. Це шана і пам'ять народна про славних твоїх синів Земле. Про льотчика і космонавта.

Поруч з меморіалом у вічній скорботі стоять дві берези з обвугленими верхівками – два німих свідки тієї трагедії. Ліс шумить, як і 16 років тому. На свіжому вітрі біля зраних берізок багряною кров'ю тріпочуть піонерські галстуки. Ми теж прив'язали до дерева піонерський галстук з простим написом „Нашому Гагаріну. Ми пам'ятаємо”.

Поволі з лісової гущавини до меморіалу підкралися густі літні сутінки. А нам все не хотілося покидати це місце. На туристичну базу ми поверталися, коли небо вже засіялось безліччю великих і малих зірок. А одна, найбільша з них, здавалось, не горіла, а палала яскравим мерехтливим полум'ям.

– Давайте назвемо її зіркою Гагаріна, – вигукнув хтось пристрасно...

Ми принишкли, повернувшись в уяві до побаченого і до пережитих почуттів.

Автобус весело мчав нас у ніч, а над землею у безмежній височині горіла зірка Юрія Гагаріна. Я переконаний – це його зірка. Вона ніколи не згасне, як не згасне пам'ять про людину яка першою здолала земне тяжіння і якій судилося стати першим космонавтом планети Земля...

1985р.

Тридцять років шкільного стажу за плечима цієї невисокої на зріст жінки. Я їй по-доброму заздрю, бо за довгі роки роботи в школі вона не втомилася, не втратила любові до обраної професії.

Вона, Лідія Андріївна Олійник, – вчителька молодших класів Різдвянської середньої школи, що у Новомиколаївському районі Запорізької області.

ЖИВЕ В СЕЛІ ВЧИТЕЛЬКА

Не може бути холодним серце жінки, серце матері і серце педагога. Бо зігріває воно своїм теплом дітей, які вперше переступають поріг школи, роблять несміливі кроки на довгому життєвому шляху. Скільки їх було за ці роки? Непосидючих і напрочуд спокійних, розбишакуватих і мрійливих, тих дівчаток і хлопчиків, які пройшли через душу і серце Лідії Андріївни.

Виростаючи, ми поступово забуваємо, що було з нами колись, у дитинстві. Забуваємо школу і прізвища однокласників. Залишається лише найсвітліше і найдорожче. Певен, вихованці Л. А. Олійник ніколи не забудуть свою першу вчительку.

Вчитель, як донор, тільки замість крові він постійно віддає свої знання і свою любов дітям.

...Мати померла, коли Лідочці було чотири роки. А ще через чотири, почалася війна... Батько пішов на фронт громити ворога, залишивши Лідочку з сестрою під крилом у старенької бабусі. Окупація! Як тільки радянські війська визволили Дніпропетровщину, у Васильківці, де мешкала бабуся Лідочки, відкрили школу...

Ліда хвилювалась: переросток, чи візьмуть її до школи? Яюсь, пізно ввечері, до хатини зайшла місцева вчителька Антоніна Василівна Шеремет.

– Треба вчитися, доню, знання – то скарб, який за плечима не носить... Приходь до школи, сирітко...

І Ліда, здригнувшись від страшного слова „сирітка“, зрозуміла, батько вже НІКОЛИ не повернеться додому...

Сирітство. Важкі повоєнні роки...

Тоді й вирішила стати вчителем. Хотіла ділитись тим скарбом з дітьми, як Антоніна Василівна. В 1954 році, закінчивши Гуляйпільське педучилище, приїхала до Різдвянки та так і залишилась на все життя...

Ранок. Вулицею гуркоче бричка. Дзвенить шкільний дзвоник, і зовсім юна, червона від хвилювання вчителька, заходить до класу. А потім, одягнувши спортивну форму, виходить з дітьми на спортивний майданчик. І так п'ятнадцять років поспіль. Працювала вчителькою фізвиховання, а по сільському „фізри“.

Що то були за роки? Вона усміхається, пригадуючи минуле. Вийшла заміж, двох дочок народила, мала улюблену роботу. І все? Ні, не все, всі ці роки вона жила мрією, вона бачила себе вчителем молодших класів.

І мрія здійснилась: вже п'ятнадцять років Лідія Андріївна на порозі школи зустрічає першокласників. Учитель не той, хто навчає, а той, у кого навчаються...

Й досі в пам'яті світиться день, коли вперше познайомився з Лідією Андріївною. Це було 1 вересня 1970 року. Лагідне сонце зазірало у вікна класу. Шкільна дошка, а над дошкою портрет людини, що суворо дивилась на нас, першокласників. „Це – Ленін,“ – так почала свій урок Лідія Андріївна. З того уроку почалась і моя дорога у велике життя. Бо вчитель, це не тільки професія. Це стиль життя і світосприйняття.

А ще Лідія Андріївна вчить своїх учнів бути щасливими. Яюсь вона сказала: „Незважаючи на складне життя, яке прожила, я щаслива. А знаєте чому? Тому, що я люблю свою роботу і дітей. Люблю людей. І хочу робити так, щоб їм було ще краще“.

Під час нашої останньої зустрічі я запитав: „Яких саме учнів любите?“ Вона здивувалася, почувши таке запитання.

– Якщо по секрету, – посміхнулась. Люблю працелюбних,

хай не дуже слухняних, але працелюбних, бо талант, то перш за все – праця...

...Турботи. Їх багато у сільського вчителя... Буває, що додому повертається, коли на небі загораються перші неяскраві зорі. Хвильку постоїть під березневим небом відшукуючи „свою” зірку...

Сільська вчителька Лідія Андріївна Олійник знайшла її, одну, серед сотень тисяч зірок – зірку свого земного покликання.

1985р.

ОСКОЛКИ

Найсвятіше, що я виніс з дитинства, – це спогад про молоду маму і свято Перемоги, коли в нашому селі Різдвянці, якраз навпроти школи, відкривали пам’ятник загиблим на війні односельцям.

Грав духовий оркестр, падало на землю біле, як вишневий цвіт покривало, а бабуся Уляна з мокрим від сліз, почорнілим обличчям, підвела мене малого до гранітної плити, показала на вибите на камені прізвище і, тихо схлипнувши сказала:

– Дивись, онучку, ось і твій дід, отут... – І закрила обличчя руками, глухо ридуючи. А разом з нею плакало ще 240 солдаток.

Отак вперше в житті зустрівся з дідом, який пропав безвісти у вересні 1943 року. Отак прийшла в мою свідомість війна і, поранивши душу, залишилась у ній болючою раною-пам’яттю про людське горе і про гіркі вдовині сльози. „Не дай, Боже, когось скуштувати того горя, що пережили вдови зі своїми малими дітками..” – не раз бідкалася, зітхаючи, бабуся. Чи наїлися вдовині дітки досхочу, чи виспались, чи нагулялись з товаришами, чи вдягли якусь ціленьку, не з чужого плеча одержину, – про це знають тільки вдовине серце та солоня від гірких сліз порадиця і заступниця – подушка. Тільки вдовині руки знають як важко піднімати і ставити на ноги дітей – безбатченків.

Гірке слово, важке слово, повоєнне слово. Не обминуло воно і нашу сім’ю.

Ех, війна, війна... Нема бабусі Уляни... Скільки часу минуло, як винесли з нашої хати чорну домовину, а мені все вчувається її голос: „Тут твій дід, онучку! Тут...”

„Де, бабуся, де?” – стогне, озиваючись, моя душа. Засіли

в серці сталевими осколками слова, не йдуть з пам'яті... Та я й не жену...

Ех, війна, війна...

Розкидала вона людей по світу, зім'яла, перемолола їхні долі.

Чи думалось колись Дмитру Олексієвичу Євсєєву, що доля закине його з маленького наскрізь російського сільця Красний Городок, що в Куйбишевській області Російської Федерації, де народився і виріс, аж на Україну? Що доживатиме він свій вік у степовому селі Новосолоне Підгірненської сільради Новомиkolaївського району в мирі і злагоді? Певно ні. Не думав тоді рядовий 906-го стрілецького полку, 243 стрілецької дивізії, що виживе, і після трьох поранень та контузії доживе аж до 44-ої річниці Перемоги. Що буде ходити по землі, рститиме дітей і все життя дякуватиме тому лікарєві, що по шматочку склав потрощену снарядом ногу, що зшив побите осколками тіло, вилікував дерев'яну від контузії голову.

Не раз підніме він чарку за лікарів і за тих, хто залишився на війні, не доживши до Перемоги...

Ех, війна, війна...

Діти виросли, пурхнули з батьківського двору, виглядає їх тепер з міста в гості, то з онуками, а то за сумкою.

— Доки живеш, треба про щось турбуватись, якусь роботу ладнати, як тільки сів, руки склав, — значить кінець прийшов земному життю... Отож я й дибуляю з ціпочком. І по господарству, і так, а мені рахуйте, вже 79-й рік пішов, що не кажи.

А що українську мову вивчив, так то не проблема: якщо серед людей живеш і сам людина... Мені в селі повага...

Я всього в житті бачив, всього... І радість бачив, і горе, та мабуть більше горя...

— Не поталанило нашому поколінню, да, — зітхає Дмитро Олексійович.

— А що медаль мені дали не знав би, якби оце не сказали, — продовжує він, — оглядаючи експозицію краєзнавчого музею села Підгірного, де йому вручали нагороду — медаль „За бойові заслуги”.

„...Австрія, 1944 рік. Наказом командира 906-го стрілецького полку 243-ї стрілецької дивізії ваше прізвище значиться в списку представлених до нагороди медаллю „За бойові заслуги”! — лунає голос молодого офіцера, представника районного військкомату. — Медаль знайшла вас через 45 років, товариш Євсєєв”, — додає схвильовано.

Червона книжечка в руках Дмитра Олексійовича, новенька медаль виблискує на грудях.

А здається, ніби осколок, що глибоко ранить серце пам'яттю.

Ех, війна, війна..

Йому дарують квіти, його вітають школярі, а ветеран розгублено поглядає навколо, силкується згадати за що ж таки нагорода...

— В госпіталі я був тоді, в Австрії, якраз мене поранило тяжко, чи я тоді думав про нагороди, лиш би живим лишитись, та, певно, заслужив, раз дали, — додає ніби вибачаючись.

Заслужив солдат, бо засяяла нагорода поряд з медалями „За відвагу”, „За взяття Будапешта”, „За Перемогу над фашистською Німеччиною”, поряд з орденом „Вітчизняної війни” і багатьма ювілейними медалями.

Пів Європи пройшов солдат, і Румунію бачив, і Угорщину, і в Австрії бував. Та нічого кращого, милішого серцю, ніж рідні місця, не знайшов, та й не шукав, певно, бо повернувся до землі, до сім'ї, до одвічних селянських клопотів і до роботи.

І пішло життя, з року в рік, хвиля за хвилею, день за днем.

Хазяйство наживав, дітей на ноги ставив, жив, одне слово.

Уперше оглянувся на прожите, коли дружину поклав у домовину. Ніби й не жив на землі, а тільки ж ні, діти он, онучата, хата своя, небо голубе над головою, хіба того мало в житті..?

Ех, війна, війна...

Люди говорять, що війна давно відгриміла, забувається вже... Та де там...

Не відгриміла ще ти, війно, ой, ні, бо раниш людські серця і душі осколками пам'яті, видавлюєш з очей сльози, примушуєш совість кричати, аби не повторилось.

Бо ще плачуть ночами матері і вдови, проклинаючи гірку свою долю, бо молоді ветерани іншої, чужої війни, крокують вулицями міст і сіл – наш біль і наша пам'ять. Не ховайте люди свої душі від тих осколків пам'яті... Ой не ховайте...

1989р.

ПРО ВУСА, ЧУПРИНУ І КОЗАЦЬКУ ЗВИТЯГУ...

*„Було колись —
запорожці вмiли панувати...”
Т. Шевченко.*

Чим далі котилася Україною слава про оте козацьке вміння „панувати”, тим більше людей переймалося вірою в оборонну силу козацку і в козацьку звитягу: „...До козащини горнулося все більше людей, все зростало число таких, що ставали козаками на все життя”.., – писав на сторінках „Ілюстрованої історії України” Михайло Грушевський.

Росла й відокремлювалася ціла осiбна верства козацька.., і оця надзвичайно популярна серед народу „козацька верства” ставала для України не лише оборонною силою, а й об'єктом героїзації; козаки оспівувались у піснях і виростали в надлюдські образи в переказах.

Козак ставав еталоном мужчини для непокозаченої частини населення України і, можливо, через це в народній мові поняття „справжній мужчина” замінилось одним словом „козак”. Це поняття стало уособлювати всі „справжньомужчинські” якості чоловіка-українця. Окрім переліченого, „козацька верства” стала для населення України ще й законодавицею моди на одяг, на мову, на манеру себе поводити і навіть на чоловічі зачіски.

Така ідеалізація козащини спричинила формування на козацькій основі узагальненого образу українця, що поступово перетворився на національний. А козацька мода на вуса і „оселедець”, разом з льюлькою та козацькою зброєю, залишились в народній пам'яті символами лицарської (читай, козацької-О.К.) честі.

„Любо було глянуть, як наїдуть запорожці в Сагайдачне! (Сагайдачне – урочище на лівому березі Дніпра, проти верхньої частини о. Хортиці-О. К.). Народ все широкоплечий, вусатий, бравий... Голови голили. Тоді ще мода була носить чуприну, що оце в кого довга – візьме її та й обмота кругом вуха...” Такий спогад про козаччину записав відомий етнограф і фольклорист Нижньої Наддніпряни Яків Павлович Новицький. Бо тоді, „ще мода була не яка-небудь, а козацька”. Покійна бабуся Уляна Василівна (за дівочим прізвищем Радочин) розповідала мені, що за її молодості, найулюбленішою зачіскою серед селян Олександрівського повіту, Катеринославської губернії була зачіска „під макітру”, або „в кружок”, а прозивалась в народі та мода – „козацький манір” себто „а ля козак” – по козацькому,.. значить.

Робилася ця зачіска так. Сільський цирульник садовив „дядька” на стілець, надявав йому на голову макітру і гострим ножом чи ножицями обрізав волосся, яке визирало з-під посудини, себто стриг „кружком.” Такий спосіб постригу серед козаків підтверджує і етнограф Олекса Воропай, зазначаючи, що „підстрижене таким способом (під макітру) волосся розчісували гребінцем в такому напрямку, який визначила йому сама природа...”

Так підстригалася не тільки городове козацтво, а й шляхта та більша частина селян”. Запорозькі козаки рідко коли стриглися „під макітру”; вони носили „оселедець” або чуприну. „Оселедець” був прикметою справжнього запорозького козака, що вже бував у походах. Ось як описує запорозьку моду на зачіски Дмитро Яворницький:

„Запорозжці зодягались добре, ходили браво, чепурно. Вони, бачте, голови брили: оббриє голову та ще й милом намаже, щоб добре волосся росло. Зоставляли одну тільки чуприну, довгу таку, з аршин, мабуть. Та чорну, та кучеряву! Змота за вухо разів два та й повісить, так вона й висить аж до самого плеча. А інший як візьме та вранці як розпустить, так вона зробиться, як хвіст у вівці. То все на вихвалку”. Або ще: „Оце як накладати

шапку, то зараз відбере (козак-О. К.) від чуприни пучечок волосся, чуприну змота за вухо, а пучечок напустить наперед, та тоді вже й шапку наклада. Як наложити шапку, то він уже й козак”.

Молоді козаки і джури, що ще не „нюхали пороху”, не мали права носити „оселедця”, а стриглись „під макітру”, в кружок.

Мода на чуприни почалася ще до Запорозжя, бо ще славетний київський князь-завойовник Святослав носив на своїй голові „оселедець”. Грек Лев Діакон, що був при війську візантійського імператора Василя (кінець X ст.) і, за його словами, бачив князя Святослава, описав його так: „...брови мав густі, очі сині, ніс короткий, борода голена, на верхній губі густе довге волосся, голова зовсім оголена, а з одного боку висів чуб, що визначав знатний рід...”

„За князівських часів, якщо вірити Леву Дияконові, „чуб, був ознакою „знатного роду”, а в пізніші, козацькі часи – запорозьким символом – писав етнограф Олекса Воропай. Разом з козацькою звитягою люлька, шабля, „оселедець” і вуса увійшли в українську народну творчість та мистецтво. Художники -- і давні, і пізніші – не залишили поза увагою цю козацьку моду. Великий Тарас Шевченко в творі „Іван Підкова” так зобразив запорозького отамана:

„...А поперед отаман

Веде, куди знає.

Походжає вздовж

байдака,

Гасне люлька в роті;

Поглядає сюди-туди –

Де-де будуть роботі?

Закрутивши чорні уси,

За ухо чуприну,

Підняв шапку – човни

стали.

Нехай ворог гине!..”

На старовинних портретах козаків та українських гетьманів добре видно, якої моди трималися на Запорозжі й на Гетьманщині. Запорозькі ватажки носили виключно „оселедці”, а Гетьманщина віддавала перевагу „макітрам”. „Під макітру” були пострижені й українські гетьмани – Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Іван Самойлович. Носив зачіску під „макітру” Іван Мазепа, Іван Скоропадський та Павло Полуботок. Але жоден з гетьманів не посмів „увійти” в історію козаччини без вусів. Окрім, звичайно, Петра Конашевича – Сагайдачного, який прикривав нижню частину обличчя розкішною бородою та безвусого Кирила Розумовського.

„Замилування українців до вусів висловлювалось і народними примовками: „Вус балабанський, чуприна черкеська – не вважай, мостіпані, що хвортуна кепська!” – „У кого чорний вусок – тому рибки шматок, в кого сива борода – тому юшки шкода!” – зазначав Олекса Воропай.

Мода на вуса зачалась в Україні від козаччини, бо в інших (пограничних) землях чоловіки брили і вуса і бороди, або ж навпаки, залишали на обличчі одне й друге.

А от українські козаки, „...бороди брили, (як і голови-О. К.), одні тільки вуса були – писав Дмитро Яворницький. Вуса довгі кохали. Оце як нафарбує їх, як начорнить та як розчеше гребінцем, так хоч він і старий, а такий козак вийде, що хіть-хіть! Довгенні вуса були: інший підніме їх та як позакладає аж за вуха, так вони ще нижче вух звисають...”.

Багато козаків за розкішні, або навпаки за малі вуса, за звичку їх плекати отримували прізвиська, бо козаки були люди на язик гострі, а ті прізвиська стали пізніше прізвищами. І живуть по світах люди з „вусатими” козацькими прізвищами: Прудивус, Вусань, Вусик, Чорновус, Усенко...

Багато років тому, в селі Різдвянці Новомиколаївського району мені пощастило записати приказку, яка передає, на мою думку, сутність відношення українців до вусів, з давніх-давен і

до сьогодні, бо чоловіки-українці ще й досі люблять носити і плекати традиційні козацькі вуса. „Вуса – то честь, – говорив мені семидесятирічний житель села Семен Кулька, – а борода і в козла єсть”. І хай не образяться на те бородаті українці, такий уже у нас народ, бува, як щось скаже, то як зав'яже... На міцний, ще козацький вузол...

ПОЇЗДКА... В ІСТОРІЮ ФЛОТУ

*„Аж до моря запорожці
Степ широкий крили”.*

Червоний автобус „Ікарус”, покружлявши вулицями індустріального Запоріжжя, вихопився на автостраду Харків—Сімферополь і покотився Чумацьким шляхом до Криму... Новонароджений мистецький колектив „Козаки-запорожці” під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України Петра Процька їхав на перші гастролі. І судилося їм стати не пробою сил, а поїздкою в... історію українського флоту, вірніше, в історію творення Військово-Морських Сил нашої морської держави.

Дорога до Криму не близька, і швидко, як це буває в дорозі, перезнайомившись з пасажирами і навіть з водіями (з автобусом допоміг комбінат „Запоріжсталь”), я дізнався від Процька, що везе він на півострів не просто новий колектив (у Петра Николаевича великий досвід роботи з хоровими колективами), а своє нове бачення козацької теми в хоровому мистецтві, щось схоже на народні вертепні вистави.

Володимир Шовкун – хорунжий Війська Запорозького, а ще, знаний на Запоріжжі краєзнавець – їхав у Севастополь з товстезною книжкою „Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел”, в якій на 444 сторінці, в 134 документі, було викладено договір, складений турецьким султаном з Військом Запорозьким і народом Руським, відповідно до торгівлі на Чорному морі.

За цим договором турецький султан дозволяв війську козаків і їхньому народові мати вільне плавання до всіх своїх портів і міст.

Делегацію запоріжців тепло зустріли військові моряки і „рухівці” Севастополя. Офіційний Крим вдав, що не помітив приїзду гостей, хоча й був добре обізнаний з приводу цього.

Доки журналісти шукали в Севастополі бодай найменші ознаки української державності (хоча з ними і в Запоріжжі не густо), „Козаки-запорожці” встигли зачарувати своїм мистецтвом офіцерів ВМС України. Командуючий Військово-Морськими Силами України контр-адмірал Борис Кожин не зумів приховати перед офіцерами свого вдовolenня від приїзду, за його словами, „історичного приїзду” делегації із Запоріжжя. „Що б там не казали, – зауважив Борис Борисович, – але козаки першими освоїли Чорне море і стали першими мореходами України, а ми – їхні нащадки”.

Морська слава України започатковувалась на Хортиці, і, дай, Боже, аби й відроджувалася з хортицьким духом у серці, але не де ні де, а в Севастополі. Після цього виступу у „Козаків-запорожців” були ще концерти. Спраглі від інформаційно-духовної блокади моряки хотіли слухати і сприймати навіть найскладніший спів митців із Запоріжжя.

Оте духовне єднання Українського флоту і запорозького духу відбулось ще й завдяки зусиллям земляків моряків. Бо першим заступником командуючого ВМС України є наш земляк з Пологівщини, капітан першого рангу (в недалекому майбутньому – адмірал Українського флоту) Микола Костров. Старшим радіометристом на флагманському кораблі ВМС України „Славутич” – Павло Дерипаско з Кам’янки-Дніпровської та ще багато інших.

Не в прості часи започатковується Український флот. Це особливо відчутно стало, коли серед безлічі військово-морських прапорів колишнього союзно-каса́тоновського флоту ми побачили поки що єдиний український – синій, як море і небо, і жовтий, як сонце. „Козаків – запорожців” командування ВМС України запросило відсвяткувати першу річницю референдуму про підтвердження державної незалежності України на флагмансько-штабний корабель „Славутич”.

„Наша дума, наша пісня
Не вмре не загине” –

летіли над головами матросів і офіцерів Шевченкові слова, виграла в руках контр-адмірала Кожина подарована запоріжцями, гетьманська булава.

Довго не стихали оплески в кают-компанії корабля і довго ще походжали його коридорами вусаті „запорожці”. А слава про відвідини „Славутича” „українськими козаками” вже котилася флотом, бо таких гарних дівчат, як у колективі Петра Процька, годі де й знайти. Окрім концертів для моряків ВМС України, колектив „Козаки-запорожці” виступив у частині Національної гвардії України в Сімферополі та перед делегатами Всеукраїнської конференції Спілки офіцерів України...

...Додому поверталися тим же Чумацьким шляхом, яким прадіди по сіль їздили. Повертались роз'ятрені і сумні. Роз'ятрені пропозиціями і сподіваннями (контр-адмірал Борис Кожин привселюдно запросив колектив „Козаків-запорожців” поїхати у Францію, разом з кораблями ВМС України). Привселюдно обіцяв адмірал першу річницю від дня заснування Військово-Морських Сил України відсвяткувати на Дніпрі, біля Хортиці. Привселюдно, разом з командуванням, ріднився з запоріжцями і дякував керівникам малого підприємства „Чумацький шлях”, обласній держадміністрації і „Козакам-запорожцям”. А сумувалось від того, що доводиться дітям козацьким випрошувати те, що з діда-прадіда їм належить. Та серце гріла думка, перекриваючи всі смутки й печалі, що в Криму однині і дай, Боже, довіку, розвиватиметься і ширитиметься дух козацький

1992р.

ТУТ ЗАПЕКЛАСЯ КРОВ МОГО НАРОДУ, І ОДРИДАЛИ ВОЛЮ КОБЗАРІ

На Троїцькі свята зібралось на Хортиці, на козацьким колі чесне товариство. Зібралось, аби приладнавши до гордих козацьких знамен чорні стрічки смутку, згадати праведних гетьманів і відслужити панахиду.

П'ятого квітня 1775 року за наказом Катерини II російська армія зруйнувала Запорозьку Січ.

В панахиді смутку на козацькому колі, яку відслужив отець Іоан, брали участь, окрім козаків Запорозького коша, моряки Військово-Морських Сил України та козаки з Кубані.

Після щиро й урочисто проведеної панахиди присутні покладали вінки пам'яті до козацького хреста, що на Хортиці та на Дніпрову воду. Моряки ВМС України, гості-козаки та запоріжці провели на отрові сумну трапезу з кулішем, м'ясом, вареною і спогадами про минуле Запорожжя.

Лунала над Хортицею, над Дніпром, над громаддям міста, над їдучими запорізькими димами журлива і довга, як Чумацький шлях, козацька пісня:

Обізвався серед Січі

Курінний Сулима:

„Гей, давайте, хлопці,

зварим

Вражим ляхам пива!”

Обізвась Павлюк-хорунжий:

„Допомоги дати!

Щоб ту людську перепону

Нацент зруйнувати!”

Добре Павлюк та Сулима

Ляхів частували –
Військо вибили дощенту,
Кодак зруйнували...

А після сумного почастинку запорізькі козаки зійшлися з козаками з Кубані та моряками ВМС України на козацьку раду.
Бо однієї ж таки ми крові...

о. Хортиця, Запоріжжя
5 червня 1993р.

ВОСКРЕС СЛАВНИЙ САГАЙДАЧНИЙ, ГЕТЬМАН НАШ КОЗАЧИЙ!

Десятого квітня 1623 року в Києві внаслідок тяжкої хвороби, пов'язаної з пораненням під Хотиним, помер славний український гетьман Петро Конашевич Сагайдачний.

Поховали його в церкві, розташованій „на Подолі, в дому братства церковного”. Над його могилою студенти Богоявленської братської школи промовляли жалібні вірші, складені ректором Касіяном Саковичем. Та не поховали разом з тілом гетьмана його славу. Бо через 371 рік, у недільний ранок четвертого липня 1993 року, ім'я його і, дай Боже, слава воскресли!

В цей день біля причалу керченського заводу „Залив” був висвячений військовий корабель другого рангу „Гетьман Сагайдачний” – флагман Військово-Морських Сил України.

За добу до цієї події до Запоріжжя приїхав новенький автобус з делегацією із Львова, Самбірщини та Кульчиць – села, де народився Конашевич. Львів'яни приїхали до Запоріжжя з землею з села Кульчиць і за землею з валів Сагайдачного, що на Хортиці. Після урочистого ритуалу вже два автобуси і дві делегації – Львівська та Запорізька – рушили до Криму. Окрім офіційної делегації від Запоріжжя, яку очолював заступник представника Президента в області з гуманітарних питань Микола Горошко, в Керч вирушили філармонічний колектив „Запорожці”, хоровий колектив „Козаки-запорожці” під керівництвом пана Петра Стьопкіна, представники „Просвіти” та козаки Запорозького коша на чолі з новообраним наказним отаманом Олександром Панченком.

Але козаки не їхали ні на конях, ні автобусами, вони...

летіли в Керч спецлітаком, який надало об'єднання „Мотор Січ”.
Ось так!

...Їхала до Керчі разом з запорізькою делегацією і чималенька (у 480 томів) бібліотека, зібрана читачами газети „Запорозька Січ” для екіпажу корабля „Гетьман Сагайдачний”...

...На вертолітному майданчику СКР „Гетьман Сагайдачний” яблуку ніде було впасти... Але мені з фотокором Сергієм Лавровим вдалось протиснутись на корабель повз широкі спину моряків і повз численну журналістську братію (на освяченні було акредитовано більше 50 українських і закордонних журналістів) і спостерігати все дійство на власні очі і „очима” фототехніки.

Протиснулись, але тут ще не починають, бо чекали на приїзд високошанованих гостей – митрополита Української православної церкви Київського патріархату Владика Філарета, заступника міністра оборони України генерал-полковника Івана Біжана, начальника соціально-психологічної служби Збройних сил України гетьмана Українського козацтва генерал-майора Володимира Муляви, представників міської Керченської влади, а з ними і командуєчого ВМС України віце-адмірала Бориса Кожина.

Та врешті всі прибули, і молодий симпатичний командир корабля, капітан третього рангу Володимир Кожушенко чітким кроком „ввійшов” у військово-морську історію України. Після оголошення наказу командуєчого ВМС йому було вручено військово-морський прапор України! Владика Філарет освятив біло-синє полотнище з синьо-жовтим прямокутником у лівому кутку, і прапор було урочисто піднято.

Екіпаж кричав „Ура!”, гості виголошували промови, вручали подарунки і квіти, журналісти лускали фотоапаратами і тицяли мікрофонами, хор „Козаки-запорожці” із Запоріжжя співав, а з кают-компанії... долинали пахощі святкових страв.

Після урочистого підняття прапора, Владика Філарет освятив бойове судно, а всім присутнім було дозволено пройтись

по незасекречених відсіках корабля і сфотографуватись на носі, біля бойової гармати.

Поговоривши з високошановними гостями, ми зустрілись з командиром корабля та його помічниками і привселюдно, урочисто передали нашу бібліотеку, а також розпитали, чи служать на „Сагайдачному” земляки-запоріжці.

Виявилось, служать... Корабельний кок Олег Шкаран родом із Запоріжжя. В нашому місті, в центрі, проживають і його батьки...

Після теплого знайомства з новонародженим „Сагайдачним” нас запросили на суднобудівний завод „Залив” імені Бориса Бутоми, а потім на обід, правда,.. не на урочистий.

На присутніх на освяченні журналістів велике враження справило зауваження генерал-полковника Івана Біжана з приводу негативної реакції міністра оборони Росії Павла Грачова на підписання у Москві угоди про розподіл Чорноморського Флоту. „Він піддав сумніву доцільність цієї угоди, – сказав генерал-полковник Біжан. – а це дуже небезпечна гра”.

Що ж, Україна вже освятила прапори на трьох новітніх кораблях, а акт розподілу майна Чорноморського Флоту, то лише політичний акт. Бо за словами командуєчого ВМС України віце-адмірала Бориса Кожина, „кораблі Чорноморського Флоту настільки застаріли, що їх після розподілу можна... сміливо здавати в металобрухт...”

Стає більш зрозумілою позиція Росії, яка за Чорноморською флотською ширмою проводить свою імперську територіальну політику. Адже, як білий день, ясно, що Російське Міністерство оборони не може не знати про моральну застарілість бойових кораблів ЧФ і необхідність їх заміни. А „..Україна, незважаючи на економічні труднощі, буде й надалі продовжувати розбудову флоту...”, – сказав під час урочистостей на „Сагайдачному” командуєч Військово-Морських Сил України віце-адмірал Борис Кожин. Розпочато роботи по будівництву нових сучасних бойових кораблів середнього класу, завершуються, за словами командуєчого, роботи і на кількох великих кораблях, які незабаром будуть спущені на воду.

Отже, не пропала і не пропаде слава морського гетьмана України Конашевича-Сагайдачного. Буде флот, буде міцний морський щит незалежної держави. Єдине, чого хочеться побажати, аби в політично виправданій гонитві за кількістю не втрачався здоровий глузд бойової надійності і якості.

Адже зі зброєю, як говориться, не жартують ні на суші, ні на воді...

4 липня 1993р.

ГОСТИНЕЦЬ ДЛЯ МОРЯКІВ „САГАЙДАЧНОГО”

За ініціативи газети „Запорозька Січ” її читачі та друзі зібрали бібліотеку (з 500 томів) для членів екіпажу корабля „Гетьман Сагайдачний”

Серед збирачів бібліотеки є пенсіонери, хор „Запорозькі козаки”, трудові колективи, школи. Ми пообіцяли відправити україномовну літературу в Керч, на корабель, і... слова дотримали.

Четвертого липня 1993 року, ініціатор проведення акції і ведучий рубрики „Честь маємо” Олександр Кривоший вручив морякам дві книги, які стали справжнім символом зібраної запоріжцями бібліотеки, це „Біблія” і „Кобзар” Тараса Шевченка 1958 року видання.

Після урочистої передачі книжок матроси „Сагайдачного” перенесли всю бібліотеку на корабель. А симпатичний командир корабля капітан третього рангу Володимир Кожушенко довго дякував усім запоріжцям за увагу, підтримку і за 500 томів подарованої бібліотеки.

4 липня 1993р.

МУСИТЬ КОЖЕН СЛУЖИТИ, ЯК КОЖИН

З Борисом Борисовичем Кожиним – командуючим Військово-Морськими Силами України, віце-адміралом флоту, читачі „Запорозької Січі” познайомились ще рік тому. Під час нашої листопадової поїздки до Севастополя ми зробили інтерв'ю з командуючим і серію матеріалів про будні ВМС України. Борис Борисович тоді щиро подякував нам за професійність та об'єктивність. Відзначив він роботу журналістів „ЗС” і цього разу, під час урочистостей на „Гетьмані Сагайдачному”. Підкреслюючи, з огляду на завантаженість, авторитет газети, погодився дати коротке інтерв'ю лише журналістові „Січі”:

– Борисе Борисовичу, щиро дякую, що погодились на інтерв'ю. Запоріжжя і запоріжці плекають надію, найближчим часом, вітати Вас у нашомі місті, на Хортиці...

– Спасибі за запрошення, але мій приїзд залежить не лише від мене... В першу чергу, він буде залежати від вас, запоріжців, бо в нашому вирі проблем і клопотів голову ніколи підняти... Ось дивіться.., нещодавно ми підняли прапор на кораблі „Донець”, зараз на „Сагайдачному”, готуємось піднімати прапор на кораблі „Луцьк”, потім на ракетному крейсері, а потім ще... Це все потребує багато сил, коштів і часу... А по вашому запрошенню, давайте ми зробимо так: якщо в Запоріжжі буде значне святкування чи захід, я знайду можливість взяти в ньому участь... Даю слово адмірала!

– Пане командуючий, під час нашої першої зустрічі в Севастополі, ми обіцяли Вам зібрати для екіпажу „Сагайдачного” бібліотеку україномовних книжок. Бібліотека на кораблі.

– Я знаю про це. Спасибі Вам особисто, а також всім запоріжцям...

– А чи дотримаєте слова Ви, пане адмірал? Будуть служити на кораблі призовники із Запорізької області?

– На „Сагайдачному” будуть служити кращі сини нашої України. Я буду дуже щасливий бачити тут Львів'ян – земляків гетьмана Сагайдачного, і запоріжців, але повинні служити на цьому кораблі й хлопці з інших регіонів, бо Україна – наш спільний дім.

– Від себе особисто і від імені всіх запорізьких журналістів вітаю Вас з присвоєнням звання віце – адмірала. Бажаю семи футів під кілем і вже по три великі зірки на погонах...

– По три на кожному погоні?..

– Ну звичайно, Борисе Борисовичу...

– Спасибі за добрі побажання. Мої найщиріші вітання запоріжцям і Хортиці...

4 липня 1993р.

Ще кілька років тому ніхто б не дозволив будівництво такого пам'ятника. Майже два роки його проект пробивався крізь тенета різних інстанцій. Велика сірокраплиста брила піддалася майстрам – каменярам лише з другої спроби... Скульптор Дмитро Іванченко вирубав з граніту, за проектом журналіста Олександра Кривошия, символічний кам'яний хрест...

І от на козацькій землі, на березі Дніпра піднявся перший в Україні пам'ятник військовослужбовцям, загиблим при виконанні службових обов'язків у мирний час. Люди зразу ж охрестили його пам'ятником сліз солдатських матерів...

ПАМ'ЯТНИК МАТЕРИНСЬКІЙ ПАМ'ЯТІ

Його урочисте відкриття відбулось 12 вересня 1997 року у парку Металургів обласного центру. З усіх областей України зібралися в місті на березі Дніпра солдатські матері, аби висипати на символічну козацьку могилу з хрестом землю з могил загиблих синів-воїнів, окропивши її гіркими сльозами материнської скорботи і пам'яті...

Людське життя схоже на човен який пливе безкрайнім морем за курсом, відомим одному Господу...

Здається, ніщо не зможе порушити його визначений рух до обрію... Ніхто і ніщо...

...Народження, дитячий садочок, школа, армія, інститут, сім'я, діти, дім, робота, старість, онуки...

На думці лише звершення і здобутки та здоров'я дітей, а хрест, який у кожного свій, ми, здається, легко зможемо нести за спиною, не відчуваючи ні його ваги, ні його розмірів...

Хутчій, хутчій угору до вершини...

Та на слові військова служба плин життя перервався... Човен зупинився і розколовся на дві частини – до і... ПІСЛЯ...

Хрест, як слід, ледь закарбувався на закам'янілому уламку людського життя яке повинно було бути попереду...

Човен зненацька похитнувся... І життя обірвалось на підйомі... Життя молоде і праведне, бо солдат виконував свій обов'язок перед Вітчизною. І як би він не загинув, це безвинно загинула праведна душа...

Вирізьблена в граніті фігура воїна – це пам'ять про сина... Материнська душа наповнить її своїми рідними незабутніми рисами...

Коротенький чубчик, кирпатий ніс, ластовиння – це він єдиний і незабутній... син якого мати живим і здоровим віддала у військо... А назад...

Його усмінене обличчя завжди перед очима, хоч роки стирають з пам'яті і події, і образи друзів та рідних...

Кожна мати, яка пережила свою дитину, плаче по своєму...

Але тепер син ось тут... У пілотці із зброєю в руках... і на холодному камені... Один єдиний... наймиліший серцю солдат...

А біля підніжжя каменя його прижиттєве фото...

І свічки..., багато запалених материнських свічечок... Як сльози... Море сліз... Гірких материнських сліз... Синочку...

І вирізьблений з гранітної брили хрест...

Синочку...

Підніжжя пам'ятника то давня, як наш український світ, козацька могила. З хрестом...

Життя воїна обірвалось, відгоріло, а материнський човен життя пливе далі... Вже без сина-солдата...

А вирізьблений на камені хрест так і залишиться навечно незакінченим...

Це вічний біль і вічна материнська пам'ять...

Це мука і обов'язок нести по життю недорізьблений сином хрест.

Вічна материнська мука: недовчився, недокохав, недобудував дім, не натішився дітками, не втомився на омріяній роботі, не доглянув стареньку матір... і не провів її в останню путь... Господи...! Люди! Чому?

Життєвий шлях загиблих солдатів не розтанув у безмежжі Космосу і не розсипався на порох...

У місті Запоріжжі, на високій кручі, де старий Дніпро багато століть б'ється грудьми об берег Хортиці, стоїть хрест...

Один для всіх... Як пам'ять... Як докір, і незагойна рана...

Як пам'ять про материнську пам'ять...

12 вересня 1997р.

ПРО „ДЕЗЕРТИРІВ”, СОЛДАТСЬКИХ МАТЕРІВ І НАРОДИНИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

СПОГАДИ НА ЗАДАНУ ТЕМУ

На роботу в „Комсомолец Запоріжжя” я прийшов у серпні 1989 року, після шестирічної позаштатної співпраці з газетами різного гатунку...

Призначили мене на посаду кореспондента у відділ соціально-політичних проблем і... відразу ж кинули... Спочатку на дві доби в... ЛТП для наркоманів розкручувати, за щирим переконанням завідуючого відділом Юрія Артеменка, „забійну” тему. А згодом, коли пристрасті навколо моєї ЛТПешної оповіді на сторінках обласної газети трішки згасли, мене знову... кинули... Цього разу на передній край патріотичного виховання – зробивши „сурмачем”, себто ведучим військово-патріотичної сторінки „Комсомольця”, яка носила назву „Сурми”.

Отак я почав „сурмити”...

Проте, під пильним оком військових цензорів, що, заглядаючи у мізки, жваво перечитували всі журналістські публікації ще задовго до їх появи на сторінках газети, годі було й мріяти про якийсь „живий” матеріал з військової частини чи підрозділу „непереможної і легендарної” Радянської армії. Бо будь-яка інформація про військові частини була надзвичайно „секретною”.

Уважні „цензори”, довідавшись, що мене призначено штатним „сурмачем” „КоЗи”, „роз'яснили”, що в місті Запоріжжі немає не

лише сексу, як до речі тоді у всьому Радянському Союзі, але й льотних, ракетних, артилерійських та інших військових частин, окрім однієї, „безрідної“ зразково-показової частини Запорізького гарнізону, якою командує такий собі майор Пупченко і що саме про успіхи та досягнення військовослужбовців цієї частини я зможу інколи писати. До свят...

За вікном гула горбачовська перебудова, а редакція „КоЗи“ гамірливо готувалась відзначити п'ятидесяті роковини газети...

Коли в кінці листопада в редакцію „Комсомольця Запоріжжя“ крадькома прийшло четверо солдатів-втікачів – Тимур Кирюхін, Юрій Кулага, Петро Бобровський та Сашко Треноженков – і розповіли журналістам свою сумну історію, ми завагались: стати на захист чи передати „злочинців“ у „справедливі“ руки військової прокуратури. Після роздумів – вирішили спробувати врятувати хлопців-втікачів і від „дідівщини“, і від військової в'язниці.

Втікачі розповіли нам про свою службу в „будбаті“ Закавказького військового округу та про історію втечі з нього. Хлопці збирались їхати в Москву, в Міністерство оборони, скаржитись на „дідівщину“ і... вірменів... „Вночі приходили „діді“, били, глумились. А потім цивільні вірмени на червоних „Жигулях“ приїздили, вимагали принести зброю. Погрожували вбивством... „Я думав минеться, всім молодим важко спочатку. Але коли не на жарт йдеться про вбивство,.. – розповідав журналістам Юрій Кулага, – я не витримав. У мене вдома дружина... Я жити хочу...”

А втікачів уже шукали... З батьками хлопців ми ховали втікачів, а я гарячково готувавав до друку матеріал „Дезертири“. На газетну полосу його ризикнув виставити заступник редактора Віктор Пужайчереда.

Однак цензори категорично заборонили друкувати „Дезертирів“ на сторінках обласної газети і провели „виховну роботу“ спочатку з Пужаєм, а потім зі мною...

На розмову, в редакцію, тим часом прийшла дружина Юрія Кулаги – Ірина, а з нею ще двоє жінок, солдатських матерів, чії сини служили в Закавказькому військовому окрузі. Ми пере-

конали жінок не опускати руки і жінки почали боязко стукати у двері можновладців. Та їх не слухали...

Оговтавшись, ми відіслали „Дезертирів“ в Одесу, до військових цензорів Червонопрапорного Одеського Військового округу... Так минув січень 1990 року...

Військові цензори з Одеси остаточно заборонили нам друкувати „наклепницький“ матеріал який „паплюжить честь і достоїнство героїчного радянського воїна-визволителя“...

Юрій Артеменко через знайомих дістав адресу Головного військового цензора Радянської армії і... ми відправили „Дезертирів“ в Москву. Супровідний лист, скрегочучи зубами, підписав, той таки, Пужайчереда...

За вікном спливав лютий 1990 року. Морозило...

Із спогадів Ніни Яківни Гринь, заступниці голови Запорізького комітету солдатських матерів:

„На збори матерів я вперше потрапила у кінці лютого 1990 року. У мене, в той час, син служив у Закавказзі і я дуже хвилювалась за його долю. Хтось із знайомих жінок розповів мені, що в місті переховуються солдати-втікачі із Закавказзя. Матері рятують своїх синів, допомагають їм у цьому журналісти обласної газети „Комсомолец Запоріжжя“... Через „жіноче радіо“ дізналась, де і коли збираються жінки. На зустрічі я познайомилась з Людмилою Трухмановою, Маргаритою Донець, Лідією Балагурою та Іриною Кирюхіною, дружиною солдата-втікача із Закавказзя...”

А чотирнадцятого березня 1990 року, на площі Жовтневій (нинішня площа Фестивальна) міста Запоріжжя, відбулась подія, яка визначила подальшу долю солдатських матерів і українського війська на десятки років...

Із спогадів Ганни Захарівни Воробйової, заступниці голови Запорізького комітету солдатських матерів:

„На центральному майдані обласного центру зібралися тоді батьки і рідні солдатів-втікачів, кілька жінок, чії сини служили у Закавказькому військовому окрузі і кореспондент „КоЗи“. Жінки тихо перемовлялися. Дехто плакав...

– Витріть сльози, – вибухнула Людмила Трухманова, – я вивезла свого сина-солдата з Прибалтики... Врятуємо і ваших синів... Жінки, вище за матір немає нікого! Запам'ятайте це...

Учасники зборів вирішили створити раду матерів солдатів і вдатися до активного відстоювання прав синів-солдатів. Вище за матір не повинно бути нікого... Одна з жінок явила на світ приховану на грудях ікону... Хрестились... Хтось зашептав: „...покрий нас чесним Твоїм покривом і ізбави нас від усякого зла...”

Відтоді, Мати з маленьким Сином на руках, стала символом боротьби цих жінок за долю синів-солдатів і за Українське військо...

До відкриття 1-го з'їзду Всеукраїнської „Організації солдатських матерів України” (ОСМУ) залишалось рівно чотири місяці. До прийняття Постанови Верховної Ради Української РСР “Про проголошення незалежності України” та “Акту проголошення незалежності України”— один рік, п'ять місяців і 10 днів. До прийняття Закону України „Про Збройні Сили України”— один рік, 8 місяців і 22 дні.

...За березнем минав квітень...

Головний військовий цензор вперто мовчав... Людмила Трухманова разом з солдатськими матерями продовжувала переховувати солдатів-втікачів і... готувати документи для офіційної реєстрації Запорізького комітету солдатських матерів...

В кінці квітня Статут комітету солдатських матерів і необхідні для реєстрації довідки були готові. Л. Д. Трухманова віднесла документи у виконком Запорізької міської ради. Довідавшись про це, політпрацівники Запорізького гарнізону і партійні функціонери міського комітету партії оскаженіли...

Трухманова боролась із останніх сил... Як могла... Без грошей і впливових покровителів, з купкою переляканих жінок. Вистояла...

Підтримали демократично налаштовані депутати Запорізь-

кої міської і обласної рад: Борис Козіброда, Сергій Горбачов, Андрій Матвійчук, власний кореспондент газети „Молодь України” Олександр Михайлюта і звісно ж „КоЗа”.

Тридцять першого травня 1990 року виконком міської ради народних депутатів, після шаленого спротиву, врешті, ухвалив рішення зареєструвати Запорізький Комітет солдатських матерів і його Статут.

До відкриття 1-го з'їзду Всеукраїнської „Організації солдатських матерів України” (ОСМУ) залишалось один місяць і 14 днів. До прийняття Постанови Верховної Ради Української РСР “Про проголошення незалежності України” та “Акту проголошення незалежності України”— один рік, два місяці і 24 дні. До прийняття Закону України „Про Збройні Сили України”— один рік, 6 місяців і 6 днів.

...Доки у Москві Головний військовий цензор продовжував старанно „читати” наших „Дезертирів”, відбулись відомі події – масове дезертирство з лав Радянської армії військовослужбовців естонської і литовської національностей.

Міністр Оборони Радянського Союзу Д. Язов терміново видав наказ за будь-яку ціну повертати дезертирів у свої частини... Військова прокуратура почала відкрите полювання за втікачами по всій Україні... Українське суспільство, оглядаючись на Москву, покірно мовчало...

В кінці травня редакція, врешті, отримала дозвіл Головного військового цензора. І дев'ятого червня, після шестимісячної боротьби, ми видрукували на сторінках „Комсомольця Запоріжжя” своїх „Дезертирів”.

А тим часом, Людмилу Трухманову і членів Запорізького комітету „люди в цивільному” та військова прокуратура Запорізького гарнізону почали активно звинувачувати у... розвалі Радянської армії.

– Якщо не підніmemo всю Україну, нас задавлять, – сказала на черговому засіданні комітету Людмила Дмитрівна Трухманова.

І купка комітетчиків, під покровом Матері з маленьким Сином на руках, взялася готувати Всеукраїнський збір солдатських матерів... Без грошей, попри шалений спротив військових і партійних функціонерів, за гострим як зойк покликом материнського серця: „А буде син, і буде мати... і буде правда на землі.”

До відкриття 1-го з'їзду Всеукраїнської „Організації солдатських матерів України” (ОСМУ) залишалось 24 дні. До прийняття Постанови Верховної Ради Української РСР „Про проголошення незалежності України” та „Акту проголошення незалежності України” — один рік, два місяці і 14 днів. До прийняття Закону України „Про Збройні Сили України” — один рік, 5 місяців і 26 днів.

...14 липня 1990 року у Запоріжжі відкрився Всеукраїнський Форум солдатських матерів. Наперекір усім тим, хто гальмував його проведення, 210 учасників з 12 областей республіки зібралися в місті на березі Дніпра, щоб поділитися материнським горем і категорично вимагати від Верховної Ради УРСР і Ради Міністрів УРСР прийняття рішення про негайне повернення синів-солдатів на Україну. Про відродження Української Національної армії, армії — захисниці.

Про значимість події ніхто з жінок не думав, боролися за долю синів-солдатів і за Україну...

„Наші діти не повинні бути жандармами для інших народів Радянського Союзу! Прокидайтесь жінки! Боріться за своїх синів, — звернулися учасники Форуму до всіх матерів України, — вище матері нікого не повинно бути.”

У Покровській православній церкві міста Запоріжжя поіменно згадали всіх забитих, замучених і закатованих у Радянській армії синів і вперше відкрито провели панахиду по воїнах, загиблих при виконанні службових обов'язків у мирний час...

Попри труднощі Екстрений Форум солдатських матерів у Запоріжжі відбувся. І поголос про нього покотився по всій

Україні і далеко за її межі... І почали поставати по великих і малих містах України комітети солдатських матерів... І не міністри і генерали взялися рятувати синів-солдатів і розбудовувати українську Національну армію, а громада, піднята на боротьбу жінками із Запорізького комітету солдатських матерів. „А буде син, і буде мати...”

Із спогадів Ніни Яківни Гринь, заступниці голови Запорізького комітету солдатських матерів, члена оргкомітету Форуму:

„Під час реєстрації ми роздавали учасникам підготовлений за участю депутата Верховної Ради Української РСР Сергія Соболева, журналістів Олександра Михайлюти та Олександра Кривошия проект Резолюції Екстреного Форуму, Звернення до матерів України та ще Декларацію про підконтрольність військової служби. Дехто з жінок-делегаток, особливо тих, що приїхали із Західної України, читали наші документи, цілували синьо-жовтий прапор, який привезли з собою, і плакали...” В Президію Екстреного Форуму тоді обрали: Людмилу Дмитрівну Трухманову, Жанну Андріївну Яковлеву, Ганну Петрівну Чубар, Олену Святославівну Шевцову, це від Запоріжжя. А також Людмилу Михайлівну Дуду із міста Тернополя та Євгенію Іванівну Парфань з Івано-Франківська. Першу частину засідання вели Жанна Яковлева і Людмила Дуда... Відкрила Екстрений Форум солдатських матерів України Люмила Трухманова.”

Із виступу на Екстреному Форумі Людмили Дмитрівни Трухманової, голови Запорізького Комітету солдатських матерів:

„Форум наш екстрений, чекати більше не можна. Прокидайтесь жінки, ставайте стіною. Чоловіки зайняті політикою. Доля дітей в руках матерів. Чим завинили ми, матері, що змушені страждати, чекаючи — живим чи мертвим зустрінемо свого сина? Ми завинили тим, що у нас сини, а не доньки? За моїми підрахунками з 1986-го по 1990 рік в Радянській армії загинуло 59 запоріжців, з них десятеро покінчили життя самогубством, не витримавши знущань... На сьогодні, шестеро запоріжців дезертирували. Так, вони дезертири... А що було б з ними,

якби вони там залишились..? Ми боремось за цих хлопців і будемо рятувати інших... А що чекає на матір, яка втратила єдиного сина? Будинок для престарілих?

В Запоріжжі був випадок, коли мати від туги померла через місяць після загибелі сина в армії...

Один з цих пацанів служив у Казахстані, в частині, де лише він один розмовляв російською мовою... ..Вам зрозуміло, матері, в яких умовах доводилося йому служити? Добре, що батько приїхав і забрав його на Україну, а якби ні?..”

Із виступу Людмили Михайлівни Дуди, м. Тернопіль:

„Щоб захистити себе і синів потрібно вибороти свободу. Споконвіку Українська армія, а це і запорозькі козаки, і січові стрільці, і воїни УПА, була захисницею, а не агресором. А наших синів роблять окупантами, посилаючи в „гарячі точки” для придушення демократичних сил. Заради чого, скажіть, гинуть вони у Вірменії, в Азербайджані, в Грузії? Заради амбіцій Москви. Настала нагальна потреба створення республіканської армії. Московщина закабалила нас, забравши мову, релігію, звичаї, примусила стати на коліна.

Радянські закони не надають права захисту солдата від беззаконня. А тому й досі цинкові труни повертаються до рідних осель, замість синів...

Матері Тернопільщини за відродження української армії. За наймане і професійне військо. За повернення дітей на святую Українську землю. І дай Боже, волю Україні і її народові.”

Із виступу Любов Іванівни Буканової, м.Бердянськ Запорізької області...

„...Ми, матері Бердянщини, вимагаємо терміново вивести наших дітей із „гарячих точок” Радянського Союзу до вересня...

Мій син служить у Вірменії. Нещодавно він прислав листа: „...мамо, відсвяткував свій день народження. Грошей у мене не було зовсім, відібрали „діди”, так хлопці зібрали у кого скільки було, по 10, 20 копійок, купили тістечок...”

Як це читати матері, котра надіслала завчасно грошовий переказ і посилку синові до дня народження?..”

Із виступу Сергія Владиславовича Соболева, депутата Верховної Ради Української РСР:

„Дорогі жінки! Той факт що ви самі, а не офіційна влада, об'єдналися, щоб захистити своїх дітей, переконливо свідчить про те, що ви вже в політиці, ви займаєтесь активною політичною діяльністю. А сьогоднішній Форум лише підтверджує цей факт. Ви боретесь за своїх синів і за майбутнє України. З чого потрібно почати? Необхідно ламати стару систему, яка довела армію і нашу країну до такого жалюгідного стану... Поза всяким сумнівом, створення Збройних сил України і комплектація наших Збройних сил громадянами України, змогла б вирішити величезну кількість проблем, пов'язаних з конфліктами на ґрунті міжнаціональних стосунків. Саме тому я хочу коротко ознайомити вас з проектом резолюції, який підготувала група народних депутатів.

Це Звернення до Верховної Ради і до Голови, якого у нас уже, нажаль, немає. Я хотів би, аби ви підтримали цей проект резолюції, в якому містяться конкретні пропозиції для вирішення питання про проходження служби на території України:

„Резолюція першої сесії Верховної Ради Української РСР 12-го скликання.

Верховна Рада Української РСР, розглянувши листи та звернення батьків і матерів воїнів Радянської армії, що проходять дійсну військову службу в Союзних республіках Закавказзя і Середньої Азії, зокрема у внутрішніх військах, вважає недопустимим використання новобранців Збройних сил СРСР у розв'язанні міжнаціональних конфліктів. Такі конфлікти повинні вирішуватись не шляхом застосування військової сили, а політичними методами.

Верховна Рада УРСР звертається до Союзного уряду і Міністерства оборони Союзу з вимогою відмінити встановлену поза умовами Союзного договору практику проходження дійсної військової служби громадянами Української РСР в інших Союзних республіках, насамперед, в регіонах Закавказзя та Середньої

Азії, де тривають міжнародні конфлікти і в зв'язку з чим Все-союзне військове відомство здійснює ескалацію збройної сили.

Неприпустимою є державна політика, що являє собою небезпеку створення в межах Союзу взаємовідносин між армією і місцевим населенням аналогічну тим, що були розгорнуті в Афганістані і призвели до загибелі та каліцтва десятків тисяч солдатів і офіцерів.

Засуджений Верховною Радою СРСР широкомасштабний злочин проти нашого і Афганського народів не повинен повторитися на Радянській землі. Верховна Рада Української РСР ставить перед Союзним урядом і Міністерством Оборони СРСР вимогу про повернення всіх громадян України із Союзних Республік Закавказзя і Середньої Азії для проходження їх дійсної військової служби на територію України.

Дружба народів не може зміцнюватися силою зброї і кров'ю юних громадян України, Росії, Білорусії чи будь якої іншої Союзної республіки-держави.

Авторитет армії, обороноздатність нашої багатонаціональної країни піднімуться і виростуть, якщо армія надалі не буде втягуватися у вирішення непридатних їй суспільно-політичних функцій."

Мені хотілось аби ви, матері, підтримали цю резолюцію, оскільки Президія Верховної Ради вже близько двох тижнів відкладає її прийняття"

Із виступу Зінаїди Олексіївни Сугак, Дніпропетровська область:

„Я сама виховувала сина. З останніх сил старалася. Забрали його в армію. Відправили в Казахстан. А він втік з частини. Били його дуже, знущалися... Тепер міліція розшукує його. Су-дить хочуть, за що? Що рятує своє життя? Хай дезертир, але живий. Два тижні не знаю де син, заганяли його. Коли останній раз бачились, сказав мені: „Повішусь, але служити так не буду". Одна надія на ваш Форум... Поможіть люди... Сил немає... і душі вже немає... Це ж моя єдина дитина..."

Із виступу Василя Івановича Балицького, Вінницька область:
„Я не можу без сліз читати листи свого сина. Не можу, люди! Ось тільки послушайте...: „Перевели мене в другу частину за півкілометра від кордону. У нашому взводі лише шестеро українців, інші туркмени. Вокуюмо з ними кожну ніч. Вчора прийняли присягу. На військових тут дивляться як на ворогів народу, називають окупантами... Нічого лишнього не напишу, бо листи перевіряють „особісти"..."

Заберемо, жінки, дітей на Україну і хай служать, якщо треба буде, але в армії – захисниці. А то вірменські, грузинські і прибалтійські матері вже повернули своїх синів додому, а ми що чекаємо? На дозвіл Москви?.."

Із виступу Лідії Василівни Балагури, м. Запоріжжя:

„Я вважаю, що керівництво Радянського Союзу винне у смертях наших синів. З його відома посилались військові з'єднання у Тбілісі, Карабах, Вірменію, Прибалтику. Таке керівництво не має морального права нами керувати... Я за його відставку. В осінній призов ми повинні не допустити за межі України наших синів. Ми повинні боротись за створення своєї Української армії і нехай в ній наші діти служать..."

Із виступу Володимира Миколаєвича Романчука, депутата Верховної Ради Української РСР:

„Верховна Рада прекрасно розуміє, що внутрішні війська повинні служити на території України, це обов'язково... Ми розуміємо, що всі війська, які ми будемо мати, повинні бути професійними. Отоді можна буде навести лад в казармах. Я думаю, ми для цього повинні знайти час і можливості. Якою б дорогою не була б для нас армія, професійна армія, але діти наші для нас ще дорожчі..."

Із виступу Євгенії Іванівни Парфань, м. Івано – Франківськ:

„Матері України! Боріться за своїх дітей. За що матері Закавказзя і Прибалтики наших дітей називають окупантами? Бо так хочеться Москві..."

Я перегризу зубами найстрашніше залізо, аби мій син не пі-

шов в армію окупантів. Він не хоче бути окупантом.

Борімося же за свою Українську армію. Хай служать діти на Україні. До першого серпня уряд України має відізвати наших синів на територію республіки. Чуєте, до першого серпня..!

У разі незгоди, ми звернемося за допомогою до Організації Об'єднаних націй. Не допоможе, – будемо пікетувати військові частини разом з сім'ями...

Я мати і маю право на свою дитину. А мене, як і вас, безжально обманюють..."

Викрики із зали:

– Правильно... Верніть синів на Україну...

Із виступу Олени Святославівни Шевцової, м. Запоріжжя:

„...Жінки „будбат” – це друга колонія. Потрібно якнайшвидше ліквідувати „будбати”, всі..., без виключення... Армія не повинна бути дармовою робочою силою для генералів...”

Із виступу Сергія Миколайовича Довгала, м. Дніпропетровськ:
„...Наші діти в руках політиків. А їх власні у „тепленьких” місцях... Чому наші сини стали агресорами для матерів Азербайджану, Вірменії, Прибалтики? Ми не бажаємо зла цим народам. Українці ніколи не захоплювали чужих народів і територій...”

Із виступу Людмили Тимофіївни Врюкалової, м. Запоріжжя:

„Моєму хлопчикові було 18 років, коли його вбили. Він біг крос і не добіг. Упав. Так мені сказали офіцери... Сильний і спортивний малечку...”

Пізніше я дізналась, син помер від двобічного запалення легенів. Йому дали загинути. Безжально розтоптавши і його життя, і моє. Був син і нема. І ніяких паперів...”

Із телеграми на адресу Форуму:

„Вимагаємо негайного повернення синів на Україну. Підтримуємо ваш Форум.

Група матерів з Кіровограду.”

Із виступу Олександра Васильовича Ломаченкова, військового прокурора Запорізького гарнізону, підполковника:

„Форум дуже однобокий. В армії є не тільки негативне, але й позитивне. А ви цього не бачите. Емоції перемогли розум. Форум матерів не повинен мати політичного забарвлення. А що в залі? Ви подивіться, он жовто-блакитний прапор, до чого він тут? Наші солдати визнають лише червоний...”

Вигуки із зали:

Неправда... Це прапор української армії... Не чіпайте... Ганьба..!

—...От, бачите,.. емоції перемогли розум... Задумайтесь жінки...”

Із виступу Марії Йосипівни Ткач, м. Ужгород:

„...Ми не повинні мати армію завойовників і убивць... Хай буде армія захисниця... Я не маю більше сина. А він був у мене єдиним, бо лікарі забороняли народжувати. Та я народила, бо я жінка – і хотіла бути матір'ю...”

За півроку до звільнення його вбили, закатували прапорщики і офіцери з патрульної команди у місті Благовіщенську...

Після вбивства сина оббрехали... Боріться за своїх живих синів, матері! Благаю вас, боріться..!”

14 липня 1990 року, у Запоріжжі, на зініційованому і зорганізованому Запорізьким Комітетом солдатських матерів Екстреному Форумі було ухвалено Резолюцію, Звернення матерів до воїнів строкової служби усіх округів і флотів та Декларацію про підконтрольність військової служби на Україні.

Вперше за всю багатовікову історію українського народу солдатські матері, в категоричній формі, вимагали від вищого законодавчого органу республіки – Верховної Ради Української РСР – розпочати поетапний перевод Збройних Сил на систему професійної армії та деполітизацію армії.

Матері вимагали терміново (до 1 вересня 1990 року) вирішити питання відкликання юнаків, призваних з українських міст і сіл за межі республіки, для виконання конституційного обов'язку на території України, а юнаків з інших республік повернути на свою територію. Прийняти постанову про проходження військової служби військовозобов'язаними громадянами суверенної Української республіки виключно на те-

риторії України... Солдатські матері вимагали ввести посаду міністра оборони України з цивільних осіб і з осіннього призову приступити до формування Збройних Сил України. Учасники Екстреного Форуму солдатських матерів прийняли рішення до 1 серпня 1990 року створити комітети солдатських матерів у кожній області Української РСР, а також скликати установчий з'їзд солдатських матерів України у вересні 1990 року.

Після короткої наради з членами оргкомітету Л. Д. Трухманова передала депутатам С. В. Соболеву і В. М. Романчуку примірник щойно ухваленої делегатами Форуму солдатських матерів Резолюції, Звернення матерів до воїнів строкової служби усіх округів і флотів та Декларацію про підконтрольність військової служби на Україні. Хтось із жінок приніс ікону Матері з маленьким Сином на руках... Депутати перехрестились... Вони поспішали... Поспішали в Київ, на 67-е засідання сесії Верховної Ради Української РСР...

До прийняття Верховною Радою Української РСР „Декларації про державний суверенітет України” залишався один день. До відкриття першого /Установчого/ з'їзду Організації солдатських матерів України (ОСМУ) — один місяць і 25 днів. До прийняття Постанови Верховної Ради Української РСР „Про проголошення незалежності України” та „Акту проголошення незалежності України” — один рік, один місяць і десять днів. До прийняття Закону України „Про Збройні Сили України” — один рік, 4 місяці і 22 дні.

...А через день у Запоріжжя прилетіла звістка, що Верховна Рада прийняла таку Декларацію про державний суверенітет України, заявивши, з голосу солдатських матерів, що Українська РСР віднині, має право на власні Збройні Сили і надалі сама визначатиме порядок проходження військової служби громадянами Республіки. І що надалі громадяни Української РСР будуть проходити дійсну військову службу, як правило, на

території Республіки і не будуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР... Почувши цю новину Л. Трухманова перехрестилась: „Воістину, під покровом Божої Матері, ми...
Воістину...”

14 липня 2009р.

ЗМІСТ

Коротке слово до моїх читачів.....	3
Храм голосів.....	5
Окопи.....	6
Я прощаю, мамо.....	13
Новий день.....	17
Батькові чоботи.....	24
Зоряний слід.....	28
Випадкова сповідь.....	32
Чаєнятко.....	38
Лущили стерню.....	40
Народження матері.....	46
Повістка.....	52
Бесіда.....	55
Стару гріє не кожух.....	56
Сніг.....	64
Видиво	68
Експеримент.....	69
Березневий ранок.....	71
Миттевості літа.....	74
Літня казка.....	79
Берег осені.....	80
Дуб і горобина.....	82
Осішня ніч.....	84
Річкова сила.....	85
Жовтогруда синиця.....	87
Зимові зустрічі.....	88

Крихти пам'яті.....	91
Зірка Гагаріна.....	92
Живе в селі вчителька.....	94
Осколки.....	97
Про вуса, чуприну і козацьку звитягу.....	101
Поїздка в історію флоту.....	106
Тут запеклася кров мого народу, і одридали волю кобзарі.....	109
Воскрес славний Сагайдачний, гетьман наш козачий!.....	111
Гостинець для моряків „Сагайдачного”.....	115
Мусить кожен служити, як Кожин.....	116
Пам'ятник материнській пам'яті.....	118
Про „дезертирів”, солдатських матерів і народини Українського війська.....	121

Олександр Петрович Кривошей – історик, журналіст, громадський діяч.

Народився в селі Різдвянка Новомиkolaївського району, Запорізької області. Після закінчення Запорізького Держуніверситету служив в армії, вчителював, працював кореспондентом обласної молодіжної газети „Комсомолец Запоріжжя”, оглядачем газети „Запорозька Січ”, завідуючим відділом обласної державної телерадіокомпанії, директором філії журналу „Вісник податкової служби України” (м. Київ).

Один з засновників Запорізького комітету солдатських матерів (1990р.). Організатор Екстренного Форуму солдатських матерів України (липень 1990р.), Організації солдатських матерів України (ОСМУ) (вересень 1990р.).

Виконавчий директор Запорізького міського Фонду соціального та правового захисту сімей військовозобов'язаних, загиблих при виконанні службових обов'язків у мирний час.

Ініціатор спорудження та автор проекту першого в країнах СНД пам'ятника військовослужбовцям загиблим при виконанні службових обов'язків у мирний час (м. Запоріжжя, 1997р.).

Кандидат історичних наук, член Спілки журналістів України.

Автор п'яти монографій, більше ста наукових та чотирьохсот публіцистичних статей у вітчизняних і зарубіжних виданнях.

Як прозаїк друкувався в журналах „Ранок”, „Хлібороб України”, „Українська культура”, альманасі „Хортиця”, газетах „Молодь України”, „Голос України”, „Комсомолец Запоріжжя”, „Запорізька Правда”, „Запорозька Січ” та багатьох інших.

